

UNIVERSITATEA „BABEȘ - BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
CATEDRA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

*Ceramica din castrele romane de la Bologa și Cășeiu.
Considerații asupra vaselor de uz casnic*

(rezumat)

Conducător științific
prof. univ. dr Nicolae Gudea

Doctorandă
Cosmina Gabriela Cupșa

Cluj - Napoca
2009

Cuprins

<i>Abrevieri și bibliografia</i>	4-6
I. Introducere	7-12
I.1. Scopul lucrării	7
I.2. Stadiul cunoștințelor în legătură cu subiectul	7-8
I.3. Izvoarele	8
I.4. Metoda de cercetare	8-12
II. Câteva date în legătură cu castrul roman de la Bologa	13-15
II.1. Poziția și rolul castrului în sistemul defensiv al Daciei / Daciei Porolissensis	13
II.2. Construcția și funcționarea	13-15
II.3. Caracteristica locuirii și intensitatea ei	15
III. Aspecte tehnice ale vaselor de uz casnic	16-20
III.1. Arderea	16
III.2. Calitatea vaselor	16
III.3. Structura pastei	16-17
III.4. Culoarea pastei	17-18
III.5. Modul de tratare a suprafețelor	19
III.6. Repertoriul elementelor decorative și tehnici de ornamentare	19
III.7. Originea / proveniența vaselor	19-20
IV. Forme de vase lucrate cu roata	21-104
IV.1. Chiupurile	21-24
IV.2. Urcioarele	24-32
IV.2.a. Urceolus	25- 27
IV.2.b. Urceus	27-32
IV.3. Oalele cu 2-3 torți	32-33
IV.4. Oalele	33-52
IV.5. Strecurătorile	52-53
IV.6. Mortaria	53-57
IV.7. Străchinile	57-85
IV.7.a. Străchinile înalte	57-69
IV.7.b. Străchinile largi	70-78
IV.7.c. Străchinile scunde	78-84
IV.8. Platourile	85-88
IV.9. Farfuriile	88-92
IV.10. Paharele	92-95
IV.11. Capacele	96-104
V. Forme de vase lucrate cu mâna	105-116
V.1. Oalele	105-111
V.2. Străchinile	111-114
V.3. Paharul	114
V.4. Capacele	114-116
VI. Despre destinația și modul de utilizare a vaselor	117-122
VI.1. Vasele utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor	117-119
VI.2. Vasele utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare	120-121
VI.3. Vasele utilizate pentru servirea alimentelor la masă	121-122
VII. Cataloagele vaselor ceramice din castrul roman de la Bologa	123-379
VII.1. Catalogul vaselor ceramice lucrate cu roata din castrul roman de la Bologa	123-264
VII.2. Catalogul vaselor ceramice lucrate cu mâna din castrul roman de la Bologa	265-279
VIII. Tabele referitoare la distribuția vaselor ceramice de la Bologa	281-334
VIII.1. Lista tabelelor	281
VIII.2. Tabele	282-334
IX. Ilustrații	335-377

IX.1. Lista figurilor	335
IX.2. Figuri	336-377
X. Câteva date în legătură cu castrul roman de la Cășeiu	379-382
X.1. Poziția și rolul castrului în sistemul defensiv al Daciei / Daciei Porolissensis	379
X.2. Construcția și funcționarea	379-382
X.3. Caracteristica locuirii și intensitatea ei	382
XI. Aspecte tehnice ale vaselor de uz casnic	383-388
XI.1. Arderea	383
XI.2. Calitatea vaselor	383
XI.3. Structura pastei	383-384
XI.4. Culoarea pastei	384-385
XI.5. Modul de tratare a suprafețelor	385-386
XI.6. Repertoriul elementelor decorative și tehnici de ornamentare	386-387
XI.7. Originea / proveniența vaselor	387-388
XII. Forme de vase lucrate cu roata	389-497
XII.1. Chiupurile	389-393
XII.2. Urcioarele	393-410
XII.2.a. Urceolus	394-399
XII.2.b. Urceus	399-410
XII.3. Oalele cu 2-3 torți	410-416
XII.4. Oalele	417-436
XII.5. Strecurătorile	436-438
XII.6. Mortaria	438-442
XII.7. Străchinile	442-478
XII.7.a. Străchinile înalte	442-455
XII.7.b. Străchinile largi	455-468
XII.7.c. Străchinile scunde	468-477
XII.8. Platourile	478-480
XII.9. Farfuriile	480-484
XII.10. Paharele	484-492
XII.11. Capacele	492-497
XIII. Forme de vase lucrate cu mâna	498-510
XIII.1. Oalele	498-504
XIII.2. Străchinile	504-507
XIII.3. Capacele	507-508
XIII.4. Ceștile	508-510
XIV. Despre destinația și modul de utilizare a vaselor	511-516
XIV.1. Vasele utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor	511-513
XIV.2. Vasele utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare	513-514
XIV.3. Vasele utilizate pentru servirea alimentelor la masă	515-516
XV. Cataloge de vase ceramice din castrul roman de la Cășeiu	517-641
XV.1. Catalogul vaselor ceramice lucrate cu roata din castrul roman de la Cășeiu	517-630
XV.2. Catalogul vaselor ceramice lucrate cu mâna din castrul roman de la Cășeiu	631-641
XVI. Tabele referitoare la distribuția vaselor ceramice de la Cășeiu	643-693
XVI.1. Lista tabelor	643
XVI.2. Tabele	644-693
XVII. Ilustrații	695-763
XVII.1. Lista figurilor	695
XVII.2. Figuri	694-763
XVIII. Concluzii	765-815

Abrevieri și bibliografia

Abrevieri bibliografice pentru culegeri de articole și reviste de profil

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
EN	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Limes	Studien zu den Militargrenzen Roms II. Vorträge des X Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior, Xanten 1974 (1977)
RCRFActa	Rei Cretariae Romanae Fautores Acta
SMMIM	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București

Abrevieri și bibliografie

Lucrări despre denumirile și modul de utilizare a vaselor

DA	<i>Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, Paris, Vol. I- V, coord. Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio, 1890-1911</i>
ECR 1982	<i>Enciclopedia civilizației romane, București, 1982</i>
Hilgers 1969	W. Hilgers, <i>Lateinische Gefässnamen, Düsseldorf, 1969</i>

Lucrări referitoare la clasificări și metode de cercetare a vaselor ceramice

Avenches 1994	Daniel Castella, Marie-France Meylan Krause, <i>La céramique gallo-romaine d'Avenches et de sa région. Esquisse d'une typologie, Buletin de l'Association Pro Aventico, 36/ 1994, p. 5 - 126</i>
Beschreibung 1986	J. Kunov, J. Giesler, M. Gehter, W. Gaitzsch, A. B. Follman Schulz, D. v. Brand, <i>Vorschläge zur systematischen Beschreibung von Keramik. Suggestions for the Systematic Recording of Pottery. Propositions pour une description systématique des céramiques, Köln, 1986</i>
Brukner 1981	Olga Brukner, <i>Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Beograd, 1981</i>
Conspectus 1990	E. Ettliger et alii, <i>Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Materialien zur römisch-germanischen Keramik, Heft 10, Bonn, 1990</i>
Curk 1987	Iva Mikl Curk, <i>Sinteza rimske materialne kulture v Sloveniji. Rimska loncena posoda na Slovenskem, Ljubljana, 1987</i>
Filip 2008	Cristian-Claudiu Filip, <i>Ceramica șampilată de la Porolissum, Cluj-Napoca, 2008</i>
Gardin 1976	Jean-Claude Gardin et alii, <i>Code pour l'analyse des formes de poteries, Paris, 1976</i>
Gose 1976	E. Gose, <i>Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland, Köln, 1976</i>
Gudea et alii 1972	E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, <i>Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis, Cluj, 1972.</i>
Gudea 1978	N. Gudea, <i>Contribuții la istoria economică a Daciei romane. Despre producția ceramică, Apulum XVI, 1978, p. 135-146</i>
Gudea 1989	N. Gudea, <i>Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman. Vol I (Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977), (=ActaMP XIII), Zalău, 1989</i>
Gudea 1996	N. Gudea, <i>Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman. Vol II Vama romană. Monografie arheologică, Cluj-Napoca, 1996</i>
Gudea-Moțu 1988	N. Gudea, I. Moțu, <i>Despre ceramica provincială lucrată cu mâna din castre. Observații arheologice cu specială privire la câteva castre din Dacia Porolissensis, ActaMP XII, 1988, p. 229-250</i>
Massari 1979	Graziella Massari, <i>Metodologia di ricerca applicata alla ceramica d'uso comune di Luni, RCRF Acta XIX/ XX, 1979, p. 38-52</i>
Popilian 1976	G. Popilian, <i>Ceramica romană din Oltenia, Craiova, 1976</i>
Rusu-Bolindeț 1994	V. Rusu-Bolindeț, <i>Reprezentări de vase ceramice pe monumentele sculpturale din Dacia romană, EN IV, 1994, p. 113-128.</i>

- Rusu-Bolindeț 2007 *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2007
- Shepard 1976 Anna Shepard, *Ceramics for the archaeologist*, 1976
- Tyers 1996 Paul A. Tyers, *Roman Pottery in Britain*, London, 1996.

Lucrări referitoare la castrul roman de la Bologa

- Chirilă, Gudea 1973 E. Chirilă, N Gudea, Șantierul arheologic Bologa (jud. Cluj), *Materiale X*, 1973, p. 115-123
- Cupșa 2005 C. Cupșa, Vesela din lut cu glazură plumbiferă din castrul de la Bologa, *Anuarul Școlii Doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură" I*, Cluj-Napoca, 2005, p.69-74
- Cupșa 2007 C. Cupșa, Observații referitoare la vasele ceramice de uz comun din castrul roman de la Bologa. Vasele pentru păstrarea alimentelor, *Anuarul Școlii Doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură" III*, Cluj-Napoca, 2007, p.11-39
- Gudea 1969 N. Gudea, Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa, *ActaMN VI*, 1969, p. 503-508
- Gudea 1972 N. Gudea, Castrul roman de la Bologa (jud Cluj), în *Apulum X*, 1972, p. 121-150
- Gudea 1973a N. Gudea, Castrul roman de la Bologa. Săpăturile arheologice din anul 1969, *Crisia II*, 1973, p. 109-136
- Gudea 1973b N. Gudea, Castrul roman de la Bologa. Săpăturile arheologice din anul 1970, *SMMIM VI*, 1973, p. 27-56
- Gudea 1974 N. Gudea, Das Römerlager von Bologa. Zur dakischen Tonware in den Militärlagern des römischen Dakien, *Limes X*, Xanten, 1974 (1977), p. 313-329
- Gudea 1977 N. Gudea, Materiale arheologice din castrul roman de la Bologa, *Apulum XV*, 1977, p. 169-215
- Gudea 1997 N. Gudea, *Das Römergrenzkastell von Bologa-Rescylum. Castrul roman de la Bologa-Rescylum*, Zalău 1997
- Lisovschi și colab. 1979 P. Georoceanu, M. Georoceanu, Cl. Lisovschi, Fauna din castrele și așezările romane din Transilvania. 1. Fauna din castrul Bologa (jud. Cluj), *ActaMP III*, 1979, p. 427-448.

Lucrări referitoare la castrul roman de la Cășeu

- Isac 2001 D. Isac, *Viață cotidiană în castrele din Dacia Porolissensis. Studii și articole*, Cluj-Napoca, 2001
- Isac 2003 D. Isac, *Castrul roman de la SAMVM-Cășeu. The Roman auxiliary fort SAMVM-Cășeu I*, Cluj-Napoca, 2003

Lucrări referitoare la armata romană și alimentație

- Goldsworthy 2008 A. Goldsworthy, *Totul despre armata romană*, București, 2008
- Gudea 2005 N. Gudea, Despre consumuri ale armatei romane din Dacia Porolissensis. Necesități, producție locală și importuri, în vol C. Cosma, A. Rustoiu (eds), *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în Antichitate*, Cluj-Napoca, 2005, p. 185-209
- Junkelmann 1997 M. Junkelmann, *Panis militaris. Die Ernährung des römischen soldaten oder der Grungstoff der macht*, Mainz am Rhein, 1997
- Lascu 1965 N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, 1965

Lucrări referitoare la vasele ceramice de tradiție Latène din Dacia/ Dacia Porolissensis

- Husar 1999 A. Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Presa Universitară Clujeană, 1999
- Marcu, Țentea 2000 F. Marcu, O. Țentea, Observații asupra ceștii dacice din perioada romană și postromană, *Spațiu public, spațiu privat. Studii de istorie a Transilvaniei*, Biblioteca Muzeului Județean Bistrița, Seria Historia 2, Cluj-Napoca, 2000, p. 67-86
- Protase 1980 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980

Țentea 1999 O. Țentea, Semnificația prezenței ceramicii de tradiție Latène în Dacia romană, *Revista Bistriței XII-XIII*, 1999, p. 123-132

Alte lucrări consultate

Brown David Brown, *Pottery*, în vol. Donald Strong, David Brown (eds), *Roman Crafts*, Duckworth, s.a., p. 75-91

Gudea-Limes N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, Zalău, 1997

Opreanu 1993 C. H. Opreanu, Elemente ale culturii materiale dacice și daco-romane târzii (sec III-IV p. Ch.), *EN III*, 1993, p. 235-260

Velde-Druc 1999 Bruce Velde, Isabelle C. Druc, *Archaeological ceramic materials: origin and utilization: with 98 figures*, Berlin, 1999

Webster 1985 Graham Webster, *The Roman Imperial Army*, London, 1985

Introducere

Vasele ceramice de uz comun din castrul roman de la Bologa ne-au fost oferite cu amabilitate de către domnul prof. univ. dr. Nicolae Gudea. Vasele ceramice de uz comun din castrul roman de la Cășeiu ne-au fost oferite cu amabilitate de către domnul profesor conf. dr. Dan Isac, autorul săpăturilor din acest sit. Întregul material se păstrează în prezent în depozitul Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca (în clădirea Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei).

Mulțumirile noastre se îndreaptă spre distinșii domni profesori pentru materialul arheologic oferit, pentru sugestiile oferite pe parcursul colaborării și pentru bibliografia de specialitate.

Mulțumirile noastre se îndreaptă și spre doamna cercet. șt. dr. Viorica Rusu-Bolindeț pentru bibliografia oferită și sugestiile făcute în timpul discuțiilor referitoare la modul de abordare a materialului ceramic. Mulțumesc deasemenea domnului prof. dr. Cristian Filip pentru discuțiile interesante referitoare la diverse probleme pe care le implică studiul vaselor ceramice.

Ideea unui studiu mai detaliat și mai complex al vaselor ceramice de uz casnic a apărut din dorința de a face un pas înainte prin interpretarea datelor oferite de artefacte și lămurirea unor aspecte privind destinația și modul de utilizare a lor, a unor aspecte economice și culturale.

Un astfel de studiu poate oferi informații despre unele aspecte ale romanizării, observarea unor influențe culturale, apartenența zonelor celor două caste la un circuit economic. Prin compararea situației veselei de uz casnic din cele două situri am încercat evidențierea asemănărilor și deosebirilor pentru identificarea cauzelor economice și culturale care le-au determinat.

Fac subiectul acestui studiu numai vasele ceramice de uz comun, lucrate cu roata și cu mâna, descoperite în castele romane de la Bologa și Cășeiu utilizate pentru păstrarea/ transportul produselor alimentare (chiupuri, urcioare, oale cu 2-3 torți), cele implicate în procesul de gătit a mâncării și alte acțiuni complementare acestuia (oale, străchini, capace, *mortaria*, strecurători), precum și cele folosite la servirea alimentelor la masă, pentru aducerea lor, pentru a mânca și bea (urcioare, străchini, platouri, farfurii, pahare).

Metoda de cercetare

Au fost incluse în studiu numai vasele ceramice de uz casnic, lucrate la roată și cu mâna. Au fost luate în considerare indiferent de starea de conservare, dacă ofereau informații utile.

Vasele ceramice descoperite în castrul roman de la Bologa constituie un lot de material arheologic de proporții considerabile. Pentru a putea fi mai ușor de manevrat, un prim pas în abordarea materialului a fost sortarea lui. Primul criteriu a fost tehnica de confecționare, vasele lucrate cu mâna fiind separate de cele lucrate cu roata. A urmat sortarea vaselor după formă. Această etapă este importantă pentru că permite familiarizarea cu materialul arheologic și stabilirea coordonatelor studierii: desenul și notarea informațiilor oferite de fiecare piesă, stabilirea principalelor forme de vase și caracterizarea lor, interpretarea datelor obținute și formularea ipotezelor de lucru.

Pentru fiecare piesă s-a întocmit o fișă standard care conține următoarele informații: desenul, starea de conservare, forma de vas căreia i-a aparținut sau căreia i-ar fi putut aparține, dimensiunile, caracteristicile pastei și ale tehnicii de realizare, contextul arheologic, încadrarea într-un nivel de locuire pe baza contextului arheologic, bibliografia, observații referitoare la elementele decorative. Pe baza acestor fișe se va face mai departe documentarea pentru diversele tipuri de vase. Modalitatea de descriere are la bază propuneri preluate din lucrări despre clasificări de vase și modele de cercetare a veselei ceramice (Beschreibung 1986, p. 47-55, 68, Chirilă-Gudea 1972, Gardin 1976, Gudea 1989, p. 257-258, Gudea-Moțu 1988, Massari 1979, p. 38-40, Popilian 1976, Rusu-Bolindeț 2007, p. 67) adaptate la situația vaselor ceramice descoperite în cele două caste, de la Bologa și de la Cășeiu.

Desenul trebuie să redea cât mai real caracteristicile morfologice ale fiecărui artefact și constituie informația de bază pentru întocmirea tipologiei, deoarece oferă informații mai utile decât o descriere (Massari 1979, p. 38, Shepard 1976, p. 324). Pentru desen au fost alese toate piesele care puteau oferi informații despre morfologia vaselor cărora i-au aparținut și contextul arheologic în care au fost descoperite. Alături de vasele întregi și cele fragmentare care ofereau însă posibilitatea reîntregirii formei, au fost desenate și piese foarte fragmentare care puteau fi încadrate cu aproximație din punct de vedere tipologic. Informațiile despre starea de conservare indică gradul în care o formă de vas poate fi reconstituită. Din această perspectivă au fost evaluate piesele, nu mărimea ciobului fiind indicată, ci

posibilitatea de identificare/ reconstituire a formei. Am utilizat câteva expresii pentru redarea informațiilor referitoare la starea se conservare. Sunt caracterizate ca fiind *foarte fragmentare* vasele din care s-au descoperit fragmente care nu permit reconstituirea dimensiunilor decât cu aproximație sau deloc, a căror încadrare într-un tip este problematică. Sunt caracterizate ca fiind *fragmentare* vasele din care s-au descoperit fragmente care păstrează între 1/3 și 1/2 din formă, care permit reconstituirea dimensiunilor cu ajutorul analogiilor și a căror încadrare într-un tip poate fi făcută cu ușurință. Sunt caracterizate ca fiind *întregibile* vasele din care nu s-au descoperit toate fragmentele, dar se păstrează toate elementele formei, de la buză la bază și dimensiunile pot fi măsurate, vase a căror încadrare într-un tip poate fi făcută cu siguranță. Vasele *întregi* sunt foarte rare.

Pe baza desenului și cu ajutorul analogiilor s-a încercat întregirea grafică. Dacă informațiile privind jumătatea superioară a vaselor sunt satisfăcătoare, cele privind jumătatea inferioară lipsesc de cele mai multe ori. Reconstituirile grafice ale vaselor vor păstra o doză de relativitate, mai ales în privința jumătății inferioare, fiind tributare modelului ales.

Rubrica alocată caracteristicilor pastei și tehnicii cuprinde informații referitoare la calitatea și culoarea pastei, tehnici de acoperire a suprafețelor vasului, urme rămase de la procesul de utilizare și sesizarea unor defecte constatate din punct de vedere tehnic. Standardizarea denumirilor acestor caracteristici este o condiție necesară pentru facilitarea utilizării informațiilor. Structura și culoarea se observă mai corect în ruptura proaspătă (Massari 1979, p. 38, Beschreibung 1986, p. 51). Structura pastei este descrisă cu ajutorul a patru termeni: pasta *fină*, *omogenă* (nisipoasă sau cretoasă), *zgrunțuroasă* și *grosieră*, pe baza aspectelor optice (Beschreibung 1986, p. 51, 53). Nu ne-am propus detalierea descrierii culorii pastei cu ajutorul codurilor de culoare Munsell și am aplicat metoda clasică deoarece era suficient pentru determinarea modului de ardere. Nu am avut posibilitatea aprofundării studiului privind caracteristicile pastei cu ajutorul analizelor mineralogico-petrografice. La această rubrică ne-am limitat la strictul necesar, aprofundarea urmând a se face într-un context mai favorabil.

Suprafețele vaselor poartă de cele mai multe ori efecte ale tehnicilor la care au fost supuse. Au fost înregistrate urme de instrumente mai ales la vasele lucrate manual, acoperirea integrală sau parțială a suprafeței cu angobă, urme de pictură, urme ale așezării vaselor pe foc.

Încadrarea într-un nivel de locuire s-a făcut pe baza contextului stratigrafic din care au fost recuperate.

Artefactele care au fost publicate anterior au menționate și reperele bibliografice. O mare parte a materialului este inedită.

Catalogul este prezentat sub forma unui tabel care are rubrici omonime cu ale fișelor individuale, informațiile fiind astfel ușor de gestionat. Piesele sunt enumerate în ordinea numărului de inventar primit în momentul desenării. Majoritatea vaselor lucrate cu mâna sunt enumerate separat.

Pe baza datelor obținute s-au întocmit și s-au descris tipurile cu variante și subvariante. Stabilirea tipurilor nu este concepută ca un scop în sine, ci ca o etapă de studiu pentru a ajunge la câteva concluzii cu caracter istoric. Un tip este considerat ca fiind un grup de caracteristici referitoare la formă și destinație, stabilit pentru a putea gestiona constructiv informația. Are două componente: o descriere tehnică pe baza observațiilor și statisticilor și interpretarea caracteristicilor pe baza criteriului destinației și al contextului arheologic. Vasele fiind fragmentare și foarte variate ca formă și dimensiuni, încadrarea lor s-a făcut mai mult pe baza asemănării dintre ele decât pe baza identității morfologice. Deoarece nu am găsit indicii ale evoluției cronologice și morfologice ale tipurilor nu am utilizat acest criteriu pentru enumerarea lor. Am ales enumerarea pe baza complexității morfologice, pornind de la cele simple, fără a susține că acestea au fost și primele din punct de vedere cronologic.

Descrierea tipurilor de vase, a variantelor și subvariantelor lor se face pe baza desenelor și a întregirilor grafice. Elementele descrierii sunt: starea de conservare a vaselor care aparțin formei/ variantei respective, dimensiunile vaselor, forma corpului, caracteristicile pastei, modalitățile și elementele de decor, repartizarea formei/ variantei în funcție de zonele din castru și a fazelor de evoluție ale sitului, identificarea denumirii antice și a destinației.

Tipurile în cadrul aceleiași forme se individualizează pe baza modificărilor suferite de părțile principale ale vasului (Gardin 1976, p. 23-26, tableaux B1 p. 66, B 2 p. 67). Aceste modificări erau probabil legate de destinația recipientului (Massari 1979, p. 40). *Variantele* în cadrul aceleiași tip se disting pe baza poziției buzei față de corpul vasului. *Subvariantele* în cadrul aceleiași variante se disting pe baza caracteristicilor particulare ale buzei, deoarece alte criterii nu am găsit la materialul cercetat, din

cauza stării fragmentare (Gardin 1976, p. 34-35, tableaux F 1 p. 74, F 2 p. 75). Prezentarea subvariantelor începe de la cele mai simple și continuă cu cele mai complexe. Vasele sunt enumerate în text cu numărul din catalog după criteriul stării de conservare, începând cu cele mai bine păstrate și continuând cu cele mai fragmentare. Textul lucrării cuprinde informații cu caracter cantitativ și calitativ referitoare la subvariante. În cazul tipurilor și al variantelor sunt amintite detaliile morfologice prin care se disting. Nu am detaliat descrierea morfologică a subvariantelor deoarece reconstituirea grafică este mult mai relevantă. Textul referitor la subvariante este redactat cu caractere mai mici, iar cel referitor la caracteristicile tipurilor și ale formelor este redactat cu caractere mai mari pentru a-l evidenția.

Ilustrațiile au fost concepute să completeze descrierile. Figurile cuprind reîntregirile grafice ale formelor/ variantelor și răspândirea formelor în funcție de destinație pe teritoriul castrului și pe parcursul nivelelor de locuire. Reconstituirile grafice ale vaselor sunt redată la scara 1/8 (12,5%), cu excepția reconstituirilor tipurilor de chiupuri de la Cășeu redată la scara 1/12 (8,33%). Scara este așezată la sfârșitul fiecărei forme.

Tabelele cuprind informații referitoare la răspândirea vaselor pe teritoriul fiecărui castru pentru fiecare nivel de locuire.

Concluzii

Cercetările din castrul de la Bologa (Gudea 1997) și din castrul de la Cășeu (Isac 2003), au vizat toate zonele din castre, dar au fost folosite metode de săpătură diferite prin complexitate, ceea ce a influențat dimensiunile ariilor cercetate și cantitatea de material arheologic, respectiv cantitatea de vase ceramice de uz comun care a făcut subiectul investigației noastre.

Castrul roman de la Bologa a fost cercetat prin secțiuni magistrale care au traversat toate zonele din castru, dar numărul lor a variat de la o zonă la alta, ceea ce a influențat cantitatea de vase ceramice descoperite. Astfel o cantitate mai mare de vase nu argumentează neapărat o intensitate mai mare a locuirii, ci este și un efect al unei cercetări mai intense a zonei. În aceste condiții comparațiile între diverse zone din castru la nivelul vaselor ceramice au un anumit grad de relativitate. Dinamica locuirii poate fi stabilită pe baza efectivului trupei cazată în castru și poate fi confirmată sau nu de cantitatea de vase ceramice.

Castrul roman de la Cășeu a fost investigat prin decopertarea unor suprafețe, prin secțiuni magistrale combinate cu secțiuni mai scurte și casete. Intensitatea cercetărilor diferă, și în acest caz, de la o zonă la alta, efectele asupra cantității de vase ceramice fiind aceleași.

La Bologa suprafața destinată locuirii a fost mai puțin cercetată decât la Cășeu. La Bologa secțiunile au traversat barăcile din *retentura* și *praetentura* pe direcția N - S și pe diagonală doar pe cele din *praetentura*. La Cășeu o mare parte a *retenturii dextra* a fost decopertată prin trei suprafețe, *praetentura dextra* a fost cercetată prin două secțiuni pe direcția N - S și una pe direcția E - V, *retentura sinistra* și *praetentura sinistra* au fost cercetate doar prin câte o secțiune magistrală (Isac 2003). În zonele cercetate mai intens numărul de vase ceramice descoperite este mai mare, dar nu reflectă neapărat o intensitate a locuirii mai mare în comparația cu alte zone. Mai trebuie ținut cont de caracteristica locuirii în zonă și de efectivul trupei cazate acolo.

Deși la Cășeu s-a cercetat mai mult din suprafața destinată locuirii, numărul de vase ceramice de uz comun este mai mic decât numărul de vase ceramice de uz casnic descoperite la Bologa. Această situație se explică prin numărul soldaților care erau cazați în fiecare din cele două castre cu suprafețe relativ egale. În castrul de la Bologa erau cazați 1500 de soldați astfel: în *praetentura* staționa *cohors II Hispanorum quingenaria equitata*, iar în *retentura* staționa *cohors I Aelia Gaesatorum miliaria peditata* (Gudea 1997, p. 26-27). În castrul de la Cășeu a fost cazată *cohors II Britannorum miliaria* și după transferarea ei la Romita, *cohors I Britannica miliaria c.R. equitata* (Isac 2003, p. 33-47). Intensitatea locuirii în castrul de la Bologa era mai mare decât în castrul de la Cășeu și era normal să fie nevoie de mai multe vase.

Numărul mai mare de vase nu indică neapărat o intensitate mai mare a utilizării lor. Coroborarea datelor de până acum pare a sugera că la Cășeu vasele ceramice de uz comun erau mai intens utilizate (Bologa: 1500 soldați - 2323 vase - 1,5vase/ soldat, Cășeu 1000 soldați - 1858 vase - 1,8vase/ soldat). Dar nu este exclus ca situația să fie un efect al cercetărilor mai intense din zonele destinate locuirii.

În *praetentura* castrului de la Bologa au fost identificate *stabula* (Gudea 1997, p. 26). La Cășeu *stabula* au fost identificate în *retentura dextra* (Isac 2003, p. 194-195). În aceste zone locuirea umană

fiind diminuată, numărul vaselor ceramice ar trebui să fie mai mic. Dar tocmai aceste zone au beneficiat de cercetări mai extinse și aici au fost descoperite mai multe vase comparativ cu restul zonelor destinate locuirii. Astfel numărul de vase indică mai degrabă gradul de cercetare a respectivelor zone și mai puțin intensitatea locuirii.

Trupele auxiliare dislocate în castrale de la Bologa și Cășeu, pe *limesul* vestic, și respectiv nordic al Daciei/ Daciei Porolissensis sunt originare din provincii cu substrat celtic sau germanic (Husar 1999, p. 127-129, 133-134, 124-127). Auxiliile de la Bologa, *cohors I Ulpia Brittonum miliaria*, *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata quingenaria* și *cohors I Aelia Gaesatorum miliaria peditata* vin după o perioadă de staționare într-o zonă cu populație celtică romanizată, cum e cazul majorității trupelor auxiliare aduse în Dacia (Gudea 1997, p. 51, Husar 1999, p. 270). Soldații celor două cohorte care au staționat consecutiv în castrul de la Cășeu, *cohors II Britannorum miliaria c.R.* și *cohors I Britannica miliaria c.R. equitata* erau recrutați din provincii cu substrat celtic, cum erau Noricum și Pannonia (Isac 2003, p. 36, Husar 1999, p. 125).

Soldații acestor trupe sunt deja romanizați când ajung la Bologa și la Cășeu. Cultura materială pe care o aduc este majoritar de origine romană, dar nu lipsesc nici elemente aparținând culturii materiale de origine celtică (Husar 1999, p. 267-276). Aceste elemente sunt monumente funerare și diverse obiecte specifice. La Bologa au fost descoperite astfel de monumente funerare (Gudea 1997, p. 50-51), iar dintre artefacte au fost semnalate fibule norico-pannonice în primul nivel de locuire (Gudea 1997, p. 19). La Cășeu sunt atestate numai monumentele funerare cu elemente de origine celtică, o *aedicula* (Husar 1999, 185-186) și o *stela* (Husar 1999, p. 189).

Vase ceramice cu decor șampilat au fost aduse în *Dacia Porolissensis* și apoi produse în atelierele din noua provincie (Filip 2008, p. 107). Le aduc coloniștii și militarii veniți din *Pannonia Inferior* (Filip 2008, p. 49). Prezența acestor vase este atestată în cele 2 castrale, de la Bologa (Gudea 1997, p. 19, 27, 41) și de la Cășeu (Isac 2001, p. 131-132).

Prezența populației de origine celtică poate fi constatată prin prezența vaselor de origine norico-pannonică de tradiție Latène: vase *tripodes* (*Dreifusschale*), vase ornamentate cu striuri (tehnica *Kammstriche*), uneori dispuse „în șah” (Husar 1999, p. 173-179). La Bologa și la Cășeu nu au fost descoperite până acum astfel de vase. O altă categorie de vase, care pot indica prezența unei populații cu origini celtice, sunt cele romane provinciale din *Pannonia Inferior*, care au suferit influența vaselor de tradiție Latène (Brukner 1981, p. 181-182) înainte de aducerea lor în *Dacia Porolissensis*. Elemente celtice au fost observate la unele tipuri de străchini lucrate cu roata, descoperite atât în castrul de la Bologa, cât și în castrul de la Cășeu.

Marea majoritate a vaselor ceramice de uz comun descoperite până acum în cele două castrale sunt de origine romană, lucrate cu roata (91% la Bologa și 91,4% la Cășeu), celelalte sunt vase lucrate cu mâna de tradiție Latène (9% la Bologa, 8,6% la Cășeu) (Tabel 33).

Informațiile referitoare la aceste vase au fost de cele mai multe ori parțiale din mai multe cauze. Modalitatea de selecție a exclus de cele mai multe ori părți ale vaselor care nu ofereau informații referitoare la încadrarea într-o formă și identificarea modului de utilizare, reducând astfel lotul de vase descoperite la un lot de vase utile pentru studiu, datele cantitative fiind astfel depreciate. La Bologa, contextul în care au fost descoperite vasele nu a fost întotdeauna notat, astfel că aproximativ o treime dintre ele nu pot fi încadrate unui nivel de locuire. La Cășeu astfel de cazuri sunt foarte rare.

Starea de conservare a vaselor din castrul de la Bologa este fragmentară, reconstituirea formelor fiind posibilă de cele mai multe ori cu ajutorul analogiilor. Cultura materială fiind adusă de coloniștii din *Pannonia Inferior* (Husar 1999, p. 267-276) am ales pentru analogii vasele întregi și întregibile din această provincie (Brukner 1981). La Cășeu starea de conservare a vaselor este mult mai bună, iar reconstituirile mai veridice.

Starea de conservare diferă de la formă la formă. Vasele de dimensiuni mari (chiupuri, urcioare, oale mari, străchini mari) sunt mai fragmentare, iar reconstituirile tributare analogiilor. Vasele de dimensiuni mai mici (străchini, farfurii, pahare) sunt întregi și întregibile.

Starea de conservare este diferită și în funcție de gradul de solicitare a vasului în perioada de utilizare. Vasele utilizate pentru gătit (oale, străchini) și cele pentru transport (urcioare, oale cu 2-3 torți)

sunt mai expuse riscului de distrugere datorită modului de utilizare decât cele folosite pentru păstrare (chiupuri, oale mari) sau pentru servire (platouri, farfurii, pahare, străchini).

Posibilitățile reduse de a reconstitui dimensiunile vaselor utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor diminuează șansele de reconstituire pe această cale a cantităților de alimente, solide sau lichide, care erau achiziționate și consumate într-un castru. Aceste cantități pot fi approximate pe baza numărului de soldați și a rațiilor alocate periodic (Gudea 2005).

Vasele utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor descoperite în castele de la Bologa (Fig. 3) și Cășeu (Fig. 45) sunt chiupurile, urcioarele, oalele cu 2-3 torți și oalele de dimensiuni mari.

Chiupurile - dolia - descoperite în cele două caste pot fi grupate în trei tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 11-12, Cășeu - Fig. 51-52). Primul tip, *CH 1*, cuprinde chiupuri piriforme și este bine reprezentat în ambele caste (Cășeu 60%, Bologa 51,5%). Există unele diferențe la nivelul variantelor, la Bologa fiind reprezentate 3 variante (a, b, c), iar la Cășeu numai 2 (a, b). Al doilea tip, *CH 2*, cuprinde chiupuri globulare și în ambele caste este mai slab reprezentat decât primul tip (Cășeu 38%, Bologa 28%). Sunt reprezentate 3 variante (a, b, c), dar la Cășeu numărul subvariantelor este mai mare. Al treilea tip de la Bologa, *CH 3*, cuprinde chiupuri înalte, cu diametrul maxim în zona mediană, „fusiforme”. Este slab reprezentat, are o singură variantă și 2 subvariante (a, b). La Cășeu acest tip nu este reprezentat. Al treilea tip de la Cășeu, *CH 3*, cuprinde chiupuri mai scunde cu gâtul bine individualizat, cu corpul globular probabil. Este slab reprezentat, are o singură variantă și o singură subvariantă. Acest tip nu este reprezentat la Bologa.

Asemănările observate la nivelul tipurilor se explică prin originea comună, iar deosebirile constatate la nivelul variantelor și subvariantelor pot fi un efect al provenienței din ateliere diferite.

Chiupurile descoperite în cele două caste sunt de dimensiuni mari (dg - 21-40 cm și h - 40-80 cm) și mijlocii (dg - 14-20 cm și h - 25-40 cm). Majoritatea sunt din pastă cu structura omogenă (Cășeu 88,5%, Bologa 62%), restul fiind din pastă cu structura zgrunțuroasă (Bologa 38%, Cășeu 9,8%), foarte rar grosieră (numai la Cășeu 1,6%). Marea majoritate sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeu 83,6%, Bologa 60%). Sunt mai rare cele din pastă de culoare maronie (Bologa 19%, Cășeu 9,8%), cenușie (Bologa 13%, Cășeu 8,2%) și neagră (Bologa 3%, Cășeu 1,6%). Majoritatea au urme de angobă cărămizie, maronie, roșie, neagră sau cenușie pe suprafețele exterioare. Unele sunt ornamentate cu câte una sau mai multe caneluri pe buză sau pe corp (Cășeu și Bologa), cu câte un val incizat pe buză (Bologa) și pe corp (Cășeu) sau cu valuri pictate pe buză sau pe corp (Cășeu).

Chiupurile au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două caste, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra* și mai rar în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 1, Cășeu - Tabel 17). La Bologa se poate observa dinamica locuirii urmărind distribuția chiupurilor pe suprafața castrului pe parcursul celor trei niveluri de locuire. În cazul ambelor caste un număr mai mare de vase au fost semnalate în zonele cercetate mai intens.

Chiupurile primului tip, *CH 1*, au fost repertoriate pentru toate nivelurile de locuire din cele două caste. Chiupurile tipurilor *CH 2* și *CH 3* au fost repertoriate pentru toate nivelurile de locuire la Bologa și numai pentru nivelul al doilea la Cășeu. Deși în castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați, numărul de chiupuri descoperite este doar cu puțin mai mare, sugerând că frecvența utilizării lor era mai mică decât în castrul de la Cășeu.

Urcioarele - urceus - descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 14-15, Cășeu - Fig. 57-64). La Cășeu au fost identificate 4 tipuri - *U 5-8*, iar la Bologa numai două - *U 3-4*. Sunt prezente în ambele caste urcioarele cu gâtul cilindric (Cășeu *U 5*, Bologa *U 4*) și cele cu gâtul arcuit la mijloc (Cășeu *U 7*, Bologa *U 3*). Cele două tipuri au câte 4 variante (a, b, c, d), dar cele de la Cășeu au un număr de subvariante mult mai mare decât cele de la Bologa. Celelalte 2 tipuri de la Cășeu cuprind urcioarele cu gâtul în formă de pâlnie și urcioarele cu gâtul trapezoidal (*U 6* și *U 8*). Ambele tipuri au câte 4 variante și numeroase subvariante. Urcioarele descoperite în castrul de la Cășeu sunt mult mai variate decât cele din castrul de la Bologa, deși la Bologa sunt mai numeroase. Această diversitate se poate explica prin surse mai variate de aprovizionare cu astfel de vase sau/și produse ambalate în astfel de vase.

Urcioarele descoperite în cele două caste sunt de dimensiuni mijlocii (dg - 10-20 cm și h - 20-50 cm) și mari (dg - 21-30 cm și h - 51-65 cm). Marea majoritate sunt din pastă cu structura omogenă

(Cășeiu 88%, Bologa 77%), restul fiind din pastă cu structura zgrunțuroasă (Bologa 23%, Cășeiu 12%). Marea majoritate sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeiu 77%, Bologa 73%). Sunt urmate la mare distanță de cele din pastă de culoare cenușie (Bologa 14,3%, Cășeiu 13%), maronie (Cășeiu 9%, Bologa 7,7%) și neagră (Cășeiu 1,5%, Bologa 1,2%). Majoritatea au urme de angobă cărămizie, maronie, roșie, neagră sau cenușie pe suprafețele exterioare. La Bologa repertoriul ornamentelor cuprinde doar caneluri cu care sunt decorate buzele și carene care decorează gâtul acestor vase. La Cășeiu acest repertoriu este mult mai bogat cuprinzând caneluri pe buză, gât și corp, carene pe buză și gât, valuri pictate pe gât și pe corp, iar pe corpul unui urciore este aplicat un brâu alveolar și sub el un șir orizontal de alveole. Brâul alveolar și alveolele sunt elemente preluate din repertoriul ornamentelor vaselor de tradiție Latène (Gudea, Moțu 1988, p. 235)

Urcioarele au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două caste, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 3, Cășeiu - Tabel 19). Ca și în cazul chiupurilor, la Bologa se poate observa dinamica locuirii urmărind distribuția urcioarelor pe suprafața castrului pe parcursul celor trei niveluri de locuire. În cazul ambelor caste un număr mai mare de astfel de vase au fost semnalate în zonele cercetate mai intens.

La Bologa cele 2 tipuri de urcioare au fost repertoriate pentru toate nivelurile de locuire. La Cășeiu cele 4 tipuri de urcioare au fost repertoriate pentru ambele niveluri de locuire, cele încadrabile celui de-al doilea fiind mai numeroase. Cu toate că în castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați, numărul de urcioare descoperite este doar cu puțin mai mare, sugerând că frecvența utilizării lor ar fi putut fi mai mică decât în castrul de la Cășeiu.

Oalele cu 2-3 torți descoperite în castele de la Bologa și Cășeiu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 16, Cășeiu - Fig. 65-66). La Cășeiu au fost identificate 4 tipuri - *Ot 1-4*, iar la Bologa numai unul - *Ot 1*. Sunt prezente în ambele caste oalele cu 2-3 torți cu gâtul cilindric și corp piriform (Cășeiu *U 1*, Bologa *U 1*). La Bologa acest tip are o singură variantă (a) și nu este prea variat, în timp ce la Cășeiu tipul are 4 variante (a, b, c, d) și câte 1-2 subvariante. Celelalte 3 tipuri de la Cășeiu cuprind oale cu 2-3 torți cu gâtul trapezoidal și corp piriform sau sferic (*Ot 2*), cu gâtul în formă de pâlnie și corp elipsoidal sau piriform (*Ot 3*) și cu gâtul scurt și arcuit, cu corpul elipsoidal sau piriform (*Ot 4*). Tipurile *Ot 2* și *Ot 4* au câte 4 variante și câte o subvariantă. Oalele cu 2-3 torți descoperite în castrul de la Cășeiu sunt mult mai numeroase și mai variate. Diversitatea acestor vase poate fi un argument al aprovizionării pieței cu astfel de vase sau/și produse ambalate în astfel de vase din mai multe surse în cazul castrului de la Cășeiu.

Oalele cu 2-3 torți descoperite în castrul de la Bologa sunt de dimensiuni mijlocii (dg - 10-20 cm și h - 18-30 cm), iar cele descoperite în castrul de la Cășeiu sunt de dimensiuni mijlocii (dg - 10-20 cm și h - 16-25 cm) și mari (dg - 21-25 cm și h - 25-30 cm). Marea majoritate sunt din pastă cu structura omogenă (Cășeiu 77%, Bologa 66%), restul fiind din pastă cu structura zgrunțuroasă (Bologa 34%, Cășeiu 23%). Cele de la Bologa sunt din pastă de culoare cărămizie. La Cășeiu celor din pastă cărămizie (71%), li se adaugă și cele din pastă maronie (15,5%) și cenușie (13,3%). Majoritatea au urme de angobă cărămizie, maronie, roșie și neagră pe suprafețele exterioare. La Bologa repertoriul ornamentelor cuprinde doar caneluri cu care este decorat gâtul acestor vase. La Cășeiu acest repertoriu este mult mai bogat cuprinzând caneluri pe buză și pe gât, carene pe gât, un val pictat pe corpul unui vas, iar pe corpul altuia este registru de caneluri și sub el un registru de valuri incizate.

Oalele cu 2-3 torți au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două caste, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 4, Cășeiu - Tabel 20). În cazul castrului de la Cășeiu un număr mult mai mare de astfel de vase au fost semnalate în zonele cercetate mai intens. În cazul castrului de la Bologa se poate observa doar slaba reprezentare a oalelor cu 2-3 torți pentru toate cele trei niveluri de locuire. La Cășeiu cele 4 tipuri sunt reprezentate în ambele niveluri de locuire. Numărul mult mai mic de oale cu 2-3 torți descoperite în castrul de la Bologa unde erau cazați mai mulți soldați sugerează o utilizare mult mai slabă a acestor vase în comparație cu castrul de la Cășeiu.

Vasele utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor sunt mai bine reprezentate la nivelul castrului de la Cășeu, întrunind 18% din totalul vaselor ceramice lucrate cu roata, studiate. La Bologa acest procent este mai mic, de 15,7%, dar numărul de vase este mai mare.

În cazul ambelor castre cele mai numeroase sunt urcioarele, urmate de chiupuri și oale cu 2-3 torți. Oalele de mari dimensiuni s-au păstrat destul de fragmentar și sunt greu de separat de celelalte din cauza lipsei jumătății inferioare, care în cazul lor nu ar trebui să aibă urme de afumare. Chiupurile și urcioarele sunt cam la fel de numeroase în ambele castre, dar cele de la Cășeu sunt mai variate, mai ales urcioarele. Oalele cu 2-3 torți sunt foarte slab reprezentate la Bologa, dar sunt numeroase și foarte variate la Cășeu.

Astfel de vase, în ambele castre, sunt din pastă de bună calitate, cu structura preponderent omogenă, majoritatea au pasta de culoare cărămizie, fiind urmate de cele din pastă de culoare cenușie care înregistrează însă procente mult mai mici. Majoritatea au suprafețele acoperite cu angobă. Sunt ornamentate pe buză, pe gât și pe corp cu caneluri, cu carene. La Cășeu se adaugă valuri incizate și pictate, brâuri în relief sub influența vaselor de tradiție Latène. La Cășeu vasele ornamentate sunt mai multe și repertoriul mai bogat. Aici vasele sunt mai bine conservate și decorul poate fi observat.

Au fost repertoriate vase pentru transportul și păstrarea alimentelor pentru toate nivelurile de locuire, marea majoritate în zona barăcilor. Nivelul de reprezentare însă diferă în funcție de nivel și de zona din castru, în funcție de dinamica locuirii și nivelul cercetărilor. La nivelul fiecărui castru alimentele achiziționate erau păstrate în *horreea*, iar după primirea rației fiecare soldat își păstra proviziile în *contubernium*. Până acum în niciunul din cele două castre nu s-au identificat în vreo baracă aglomerări de vase pentru păstrarea proviziilor care să indice un astfel de loc.

Vasele utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor puteau fi achiziționate de pe piața locală în două moduri: soldatul cumpăra numai vasul sau cumpăra un produs alimentar ambalat într-un astfel de vas. Numărul destul de mare de vase indică o piață bine aprovizionată. Pe lângă rațiile primite soldații aveau posibilitatea să-și cumpere alimente, dar cantitatea acestora este greu de estimat. Se poate constata un comerț cu vase de bună calitate, la un preț accesibil. Elementele de decor de tradiție Latène (brâuri alveolare, alveole, valuri incizate) prezente pe vase de origine romană lucrate cu roata (urcioare, oale cu 2-3 torți) sunt un argument al producerii acestor vase în atelierele provinciale care aprovizionau castrul, pentru beneficiari care solicitau astfel de produse.

Cu toate că în castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați, numărul de vase utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor descoperite este doar cu puțin mai mare decât la Cășeu. Cele trei forme (chiupuri, urcioare și oale cu 2-3 torți) sunt reprezentate în ambele castre, dar cele de la Cășeu sunt mult mai variate. Această varietate poate indica proveniența acestor vase dintr-un atelier cu un repertoriu mai bogat sau aprovizionarea pieței locale de la mai multe ateliere, nefiind exclusă posibilitatea provenienței unor vase din import, ca ambalaje pentru produsele importate.

Aceste forme ca și vasele propriu-zise ajung în castrele de pe limesul de nord și de nord - vest aduse de olarii și negustorii care aprovizionau armata, la fel ca în alte provincii (Brukner 1981, 186, Gudea 1978, p. 139). Numeroasele analogii cu *Pannonia Inferior* (Tabel 34-37), mai ales din zona traversată de râurile Sava și Drava, sugerează o intensă aprovizionare a *Daciei Porolissensis* cu vase, la început și venirea olarilor din această provincie, pe un drum care leagă zona bazinelor celor două râuri de Dacia Porolissensis, urmând cursul Dunării, al Oltului până în zona intracarpatică și al Someșului (Filip 2008, p. 50). Caracteristicile comune (forme, caracteristicile pastei) sunt un argument al originii comune, romane a vaselor. Ulterior produsele locale se diversifică. Diferențele constatate între cele două castre se datorează unor influențe locale (contactul cu vasele de tradiție Latène, preferințele beneficiarilor) care diversifică producția și marchează piața de desfacere a unui atelier.

Vasele utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare descoperite în castrele de la Bologa (Fig. 4) și Cășeu (Fig. 46) sunt oalele, străchini pentru fript, prăjit și pentru omogenizarea unor sosuri și salate, strecurători și *mortaria*. Aici pot fi incluse capacele ca piese auxiliare pentru oale și străchini.

Oalele descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în 4 tipuri, cu câte 4 variante și numeroase subvariante (Bologa - Fig. 17-22, Cășeu - Fig. 67-80). Primul tip, *O 1*, cuprinde oale care au diametrul maxim în jumătatea inferioară. Este prezent în ambele castre și înregistrează cea mai slabă reprezentare comparativ cu celelalte tipuri. Vasele acestui tip sunt mult mai numeroase la Bologa, dar

sunt mai variate la Cășeiu. Al doilea tip, *O 2*, cuprinde oalele cu diametrul maxim în zona mediană nedepășind cu mult diametrul deschiderii. Și acest tip este prezent în ambele castre, nivelul de reprezentare îl plasează pe locul al doilea în ambele situri, varietatea oalelor din castrul de la Cășeiu este mai mare decât a celor de la Bologa, deși la Bologa numărul acestor vase este mult mai mare. Tipul *O 3* cuprinde oale cu diametrul maxim în jumătatea superioară, este prezent în ambele castre, nivelul de reprezentare îl plasează pe primul loc în ambele situri, la Bologa numărul acestor vase este mult mai mare, dar cele de la Cășeiu sunt mult mai variate. Tipul *O 4* cuprinde oale cu diametrul maxim aproape sub gât, cu corpul sferic sau piriform. Este prezent în ambele castre, ocupă locul al treilea în clasamentul tipurilor și sunt aproape la fel de variate.

Cele 4 tipuri de oale au multe caracteristici comune: sunt prezente în ambele castre, sunt aproape la fel reprezentate, pe primul loc fiind tipul *O 3*, urmat de *O 2*, *O 4* și *O 1*. Se deosebesc prin numărul de vase și varietatea fiecărui tip (numărul de subvariante). La Cășeiu varietatea fiecărui tip este mai mare decât a celui omolog de la Bologa. La Bologa numărul de vase care pot fi încadrate unui tip este mult mai mare, uneori dublu, față de numărul de vase care pot fi încadrate aceluiași tip la Cășeiu.

Majoritatea oalelor descoperite în cele 2 castre sunt de dimensiuni mijlocii (dg - 10-20 cm și h - 13-36 cm), câteva sunt de dimensiuni mari (dg - 21-30 cm și h - 30-50 cm) și foarte puține sunt de dimensiuni mici (dg sub 10 cm și h sub 15 cm). Marea majoritate sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Cășeiu 76,4%, Bologa 74,7%), restul fiind din pastă cu structura omogenă (Bologa 25%, Cășeiu 23,6%). La Bologa vasele sunt din pastă de culoare maronie (34%), urmate de cele din pastă de culoare cărămizie (29%), cenușie (27%) și neagră (8,5%). La Cășeiu acest clasament este puțin diferit, mai multe fiind cele din pastă de culoare cenușie (45%), urmate de cele din pastă cărămizie (33,7%), maronie (12,6%) și neagră (7,2%). Foarte puține au urme de angobă cărămizie, roșie, maronie și neagră pe suprafețele exterioare. Majoritatea au urme de afumare pe corp. La Bologa repertoriul ornamentelor cuprinde caneluri cu care sunt decorate buza, gâtul și corpul acestor vase, o oală este ornamentată cu alveole pe buză și pe gât, iar alta cu un val pictat pe corp. Alveolele sunt elemente preluate din repertoriul ornamentelor vaselor de tradiție Latène (Gudea, Moțu 1988, p. 235). La Cășeiu acest repertoriu cuprinde caneluri cu care sunt decorate buza, gâtul și corpul acestor oale, carene pe gât și pe corp, o oală este decorată cu linii verticale paralele incizate pe corp.

Oalele au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două castre, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 5, Cășeiu - Tabel 21). În zonele cercetate mai bine numărul oalelor descoperite este mult mai mare. Numărul mult mai mare de oale descoperite în castrul de la Bologa se explică prin numărul mult mai mare de soldați care erau cazați aici.

Capacele descoperite în castele de la Bologa și Cășeiu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 37-38, Cășeiu - Fig. 104-105). Din cele 5 tipuri numai 4 sunt prezente în ambele castre. Primul tip *Cp 1* cuprinde capace cu pereți concavi, tipul *Cp 2* cuprinde capace cu pereți trapezoidali, *Cp 3* cuprinde capace cu pereți convecși, iar *Cp 4* cuprinde capace cu pereți semisferici. Sunt aproape la fel de variate. Capacele încadrabile fiecărui tip sunt mult mai numeroase în castrul de la Bologa decât cele încadrabile tipului omolog de la Cășeiu. Clasamentul tipurilor de capace din castrul de la Bologa diferă puțin de cel stabilit pentru castrul de la Cășeiu. La Bologa pe primul loc este *Cp 2*, urmat de *Cp 1*, *Cp 4* și *Cp 3*. La Cășeiu pe primul loc este *Cp 2*, urmat de *Cp 3*, *Cp 1* și *Cp 4*. La Cășeiu tipul *Cp 5* grupează câteva dopuri. La Bologa nu au fost identificate dopuri.

Majoritatea capacelor descoperite în cele 2 castre sunt de dimensiuni mijlocii potrivite pentru acoperirea oalelor și străchinilor, câteva sunt de dimensiuni mari potrivite pentru acoperirea chiupurilor, a oalelor de mari dimensiuni ori a platourilor și foarte puține sunt de dimensiuni mici potrivite pentru acoperirea vaselor cu deschidere foarte mică. Majoritatea sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Bologa 58%, Cășeiu 54%), restul fiind din pastă cu structura omogenă (Cășeiu 46%, Bologa 42%). Cele mai multe sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeiu 59%, Bologa 40%), la Bologa sunt urmate de cele din pastă maronie (33%), neagră (14%) și cenușie (11%), iar la Cășeiu sunt urmate de cele din pastă cenușie (22%), maronie (13%) și neagră (6%). Foarte rar se pot observa urme de angobă pe suprafețele exterioare. Majoritatea au însă urme de afumare pe corp. Capacele din cele 2 castre sunt puțin ornamentate, cu caneluri pe buză, pe corp și uneori pe buton.

Capacele au fost descoperite mai ales în zona barăcilor din cele două castre, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa -

Tabel 12, Cășeu - Tabel 28). Numărul capacelor descoperite este mult mai mare în zonele cercetate mai bine. La fel ca în cazul oalelor, numărul mult mai mare de oale descoperite în castrul de la Bologa se explică prin numărul mult mai mare de soldați care erau cazați aici. Situația și caracteristicile capacelor seamănă foarte mult cu situația și caracteristicile oalelor datorită faptului că erau folosite împreună.

Strecurătorile descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în 3 tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 23, Cășeu - Fig. 81). Cele 3 tipuri identificate la Bologa diferă de cele 3 tipuri identificate la Cășeu. În ambele caste prezența acestei forme este rară, vasele sunt destul de fragmentare și dificil de reconstituit. Par a fi de dimensiuni mijlocii.

Diferențe se constată și în privința caracteristicilor pastei. La Cășeu sunt numai din pastă omogenă, în timp ce la Bologa majoritatea sunt din pastă zgrunțuroasă (60%) și mai puține sunt din pastă omogenă (40%). În ambele caste majoritatea strecurătorilor sunt din pastă de culoare cărămizie (Bologa 80%, Cășeu 72%), la Bologa sunt urmate numai de cele din pastă de culoare cenușie (20%), iar la Cășeu de cele de culoare cenușie și neagră (câte 14%). La Cășeu majoritatea au urme de angobă pe suprafețele exterioare (60%), la Bologa angoba se observă mai rar (20%). La Bologa nu sunt decorate. La Cășeu un vas este ornamentat cu caneluri pe corp.

Strecurători au fost descoperite în zona barăcilor (Bologa - Tabel 6, Cășeu - Tabel 22). La Bologa majoritatea sunt încadrabile nivelului II de locuire (125-213 p. Ch.), iar la Cășeu marea majoritate sunt încadrabile nivelului II (213-275 p. Ch.)

Mortaria descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 24, Cășeu - Fig. 82). Trei tipuri sunt prezente în ambele caste, iar un al patrulea este atestat numai la Cășeu. Primul tip, *Mo 1*, cuprinde *mortaria* cu corpul concav, fără pietricele pe peretele interior, cu sau fără deversor. La Cășeu este tipul cel mai bine reprezentat, în timp ce la Bologa tipul este pe locul al doilea. Al doilea tip, *Mo 2*, cuprinde *mortaria* cu corp concav, cu pietricele pe peretele interior, cu sau fără deversor. La Bologa tipul este cel mai bine reprezentat, în timp ce la Cășeu tipul este pe locul al doilea. Al treilea tip, *Mo 3*, cuprinde *mortaria* masive, evazate, cu pietricele pe peretele interior. Este slab reprezentat în ambele caste. Al patrulea tip, *Mo 4*, cuprinde *mortaria* masive, scunde, evazate, cu pietricele pe peretele interior și este prezent numai în castrul de la Cășeu.

Mortaria descoperite în cele două caste sunt de dimensiuni mijlocii, cele de dimensiuni mari sunt rare și sunt prezente numai la Bologa. Au structura pastei omogenă (Cășeu 68%, Bologa 50%) și zgrunțuroasă (Bologa 50%, Cășeu 32%). Marea majoritate au pasta de culoare cărămizie (Cășeu 84%, Bologa 79%). Majoritatea au suprafețele acoperite cu angobă cărămizie, roșie, maronie, neagră. Sunt ornamentate cu caneluri doar *mortaria* descoperite la Cășeu.

Mortaria au fost descoperite în zona barăcilor din cele două caste, primele trei tipuri fiind repertoriile pentru toate nivelurile de locuire. Al patrulea tip prezent numai la Cășeu este încadrabil numai nivelului II de locuire. În zonele mai intens cercetate numărul acestor vase este mai mare (Bologa - Tabel 7, Cășeu - Tabel 23).

Străchinile utilizate pentru gătit descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi identificate după urmele de afumare. Este vorba două tipuri de străchini a căror denumire antică nu a fost identificată - *S 1* și *S 2* (Bologa - Fig. 25 - 26, Cășeu - Fig. 83-84), de *patinae* identificate în ambele caste (Bologa - *S 27* - *S 31*, Fig. 31 - 33, Cășeu - *S 20* - 29, Fig. 94 - 96), la care se mai adaugă și *caccabus* - *S 6* - identificate numai la Cășeu (Fig. 87). Străchinile utilizate pentru gătit sunt mai variate în castrul de la Cășeu, atât la nivelul tipurilor, cât și la nivelul variantelor și subvariantelor.

Pe baza analogiilor cu vasele din *Pannonia Inferior* și urmărind clasificările bolurilor făcute de O. Brukner se poate constata prezența străchinilor cu profil în forma literei „S”, influențate de tradiția Latène celtică (Brukner 1981, p. 181-182) și în castele de la Bologa și Cășeu (*S 1* și *S 2*). Lor li se adaugă formele de *patinae* și *caccabus*, de origine romană.

Astfel de străchini descoperite în cele două caste sunt de dimensiuni mijlocii. Au structura pastei zgrunțuroasă (Bologa 67,5%, Cășeu 60%) și omogenă (Cășeu 40%, Bologa 32,5%). Majoritatea au pasta de culoare cărămizie (Cășeu 51%, Bologa 47,4%), urmate de cele de culoare cenușie (Cășeu 31%, Bologa 23%), maronie (Bologa 22,3%, Cășeu 13,5%) și neagră (Bologa 6,7%, Cășeu 4%). Majoritatea au suprafețele afumate. Foarte rar se observă urme de angobă pe suprafețele lor. Sunt ornamentate cu caneluri pe buză și pe corp străchini din ambele caste.

Astfel de străchini au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două castre, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 8, Cășeu - Tabel 24). În zonele cercetate mai bine numărul acestor străchini este mai mare. Deși la Bologa locuiau în castru mai mulți soldați decât în castrul de la Cășeu, numărul străchinilor utilizate pentru gătit ori acțiuni auxiliare nu este cu mult mai mare.

Vasele utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare sunt mai bine reprezentate la nivelul castrului de la Bologa, întrunind 64% din totalul vaselor ceramice lucrate cu roata, studiate. La Cășeu acest procent este de numai 50%.

În cazul ambelor castre cele mai numeroase sunt oalele, urmate de străchini utilizate pentru gătit sau operațiuni auxiliare, *mortaria* și strecurători. Capacele sunt numeroase, dar destul de puține comparativ cu numărul mare de vase, oale și străchini, pe care le puteau acoperi.

În cazul ambelor castre forma cea mai bine reprezentată este oala. Din castru de la Bologa au fost descoperite mult mai multe oale, lucru firesc pentru că aici erau cazați mai mulți soldați. Oalele descoperite în castrul de la Cășeu sunt mult mai variate. Străchinile sunt și ele numeroase și variate, dar numărul lor este mult mai mic decât al oalelor. Sunt mai numeroase cele descoperite la Bologa, dar au un repertoriu mai variat cele descoperite la Cășeu. *Mortaria* descoperite până acum sunt aproximativ la fel de slab reprezentate la nivelul fiecărui castru. Cele de la Cășeu sunt mai variate decât cele de la Bologa.

Dintre vasele amintite în izvoare au fost identificate *patina* în castrul de la Bologa și *patina* și *caccabus* în castrul de la Cășeu. Alături de *mortaria*, apariția formelor de *caccabus* și *patina* argumentează existența obiceiurilor culinare romane, care la rândul lor indică un mod de viață roman (Brukner 1981, p. 182).

Vasele utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare, în ambele castre, sunt din pastă de bună calitate. Vasele care se utilizau deasupra focului (oale, străchini, capace) sunt preponderent din pastă zgrunțuroasă și au urme de afumare pe suprafețele exterioare. Culorile pot varia. Rar sunt ornamentate. Marea majoritate sunt de dimensiuni mijlocii. Vasele care nu se utilizau deasupra focului sunt preponderent din pastă omogenă, de culori diferite. Unele au suprafețele acoperite cu angobă. Sunt de dimensiuni mijlocii și mari. Sunt ornamentate de obicei cu caneluri. La vasele descoperite la Cășeu ornamentele sunt mai des observate și pentru că s-au păstrat mai bine.

Atât la Bologa cât și la Cășeu au fost repertoriate vase pentru gătit și acțiuni auxiliare pentru toate nivelurile de locuire, marea majoritate în zona barăcilor. Nivelul de reprezentare însă diferă în funcție de nivel și de zona din castru, în funcție de dinamica locuirii și nivelul cercetărilor. Locul de descoperire al vaselor și dimensiunile lor argumentează ipoteza că se gătea în *contubernium*, dar la nivel individual. Locul unde se utilizau aceste vase poate fi indicat de prezența vetrelor. Nu se poate spune unde erau ținute aceste vase când nu erau utilizate pentru că aglomerări de astfel de vase nu au fost semnalate.

Dacă în cazul vaselor pentru păstrarea alimentelor se poate presupune că unele erau primite de soldați odată cu rația de alimente, în cazul vaselor pentru gătit și operațiuni auxiliare lucrurile stau altfel. Izvoarele nu menționează că soldații ar primi și vase, deci și le procurau singuri. Astfel de vase se puteau cumpăra de pe piața locală, aprovizionată la rândul ei de ateliere. Varietatea, cantitatea și calitatea vaselor sunt un indicator al unei piețe bine aprovizionate cu astfel de produse la un preț accesibil și al resurselor financiare de care dispuneau soldații pentru procurarea lor.

În castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați decât în castrul de la Cășeu, situație care se observă în cazul oalelor și al capacelelor utilizate frecvent pentru gătit. În cazul vaselor utilizate pentru operațiuni auxiliare numărul lor este doar cu puțin mai mare (*mortaria* și străchini) sau mai mic (strecurători), sugerând că frecvența utilizării lor ar fi putut fi mai mică decât în castrul de la Cășeu. Numai vasele de strictă necesitate pentru gătit (oale, străchini, capace) sunt mai numeroase în castrul de la Bologa, unde numărul soldaților era mai mare.

În fiecare din cele două castre sunt prezente formele utilizate pentru gătit: oale, capace, străchini, *mortaria* și strecurători. La Cășeu aceste forme sunt mai variate decât la Bologa. La fel ca în cazul vaselor utilizate pentru păstrarea și transportul alimentelor, această varietate poate indica proveniența acestor vase dintr-un atelier cu un repertoriu mai bogat sau aprovizionarea pieței locale de la mai multe ateliere.

Aceste forme ajung în castrele de pe limesul de nord și de nord - vest aduse de olarii și negustorii care aprovizionau armata, la fel ca în alte provincii (Brukner 1981, 186, Gudea 1978, p. 139).

Numeroasele analogii cu *Pannonia Inferior* sugerează o intensă aprovizionare a *Daciei Porolissensis* cu vase și sosirea olarilor din această provincie, pe drumul care lega zona bazinelor râurilor Sava și Drava de *Dacia Porolissensis* (Filip 2008, p. 50). Un argument al importului de forme din *Pannonia Inferior* este prezența străchinilor cu profil în forma literei „S” de tradiție Latène celtică.

Vasele utilizate pentru gătit și acțiuni auxiliare sunt produse în atelierele locale care aprovizionează cele 2 castre. Aceleași forme sunt aduse, dar producția diversificată este un indicator al unei piețe pentru beneficiari cu gusturi și posibilități diverse. Utilizarea acelorăși forme, mai ales prezența vaselor *mortaria*, *caccabus* și *patinae*, pentru operațiuni de strictă necesitate, reflectă un mod de viață roman (Brukner 1981, p. 181).

Vasele utilizate pentru servirea alimentelor la masă descoperite în castrele de la Bologa (Fig. 5) și Cășeu (Fig. 47) sunt *urceolus* pentru aducerea și turnarea băuturilor la masă, străchini și platouri pentru aducerea diverselor preparate la masă (sosuri, salate, fripturi), străchini și farfurii din care se mănca și pahare din care se bea.

Străchinile utilizate pentru aducerea alimentelor la masă sau cele din care se mănca descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 25 - 31, Cășeu - Fig. 84 - 95). Străchinile descoperite în castrul de la Cășeu sunt mai numeroase și mai variate decât cele de la Bologa. Tipurile de străchini sunt influențate de cele mai multe ori de forme *terra sigillata* (Bologa - S 4, S 6-12, S 16 -25; Cășeu - S 3, 7-14, S 16-18). Străchinile cu profil în formă de „S” influențate de tradiția Latène celtică (Brukner 1981, p. 181-182) sunt și ele prezente (Bologa - S 3, S 5, S 14, S 15, S 26, Cășeu - S 4, S 15).

Majoritatea străchinilor din cele două castre sunt din pastă cu structura omogenă (Cășeu 78%, Bologa 70%), cele din pastă cu structura zgrunțuroasă fiind destul de rare (Bologa 30%, Cășeu 22%). Majoritatea sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeu 78%, Bologa 70,7%), urmate la mare distanță de cele de culoare cenușie (Cășeu 25%, Bologa 16,4%), maronie (Bologa 11%, Cășeu 3,5%) și neagră (Bologa 2,3%, Cășeu 1,5%). Străchinile au suprafețele acoperite cu angobă cărămizie, roșie, neagră, maronie și cenușie (Cășeu 80%, Bologa 65%). La Bologa aceste străchini sunt decorate cu caneluri și cu carene pe buză și pe corp. La Cășeu repertoriul elementelor decorative este mult mai bogat. Străchinile sunt ornamentate cu caneluri și carene pe buză și pe corp, cu șiruri de incizii, cu val incizat, cu alveole dispuse în formă de ciorchine și în șir orizontal, cu decor aplicat. Vasele utilizate pentru servire au pasta de o calitate mult mai bună decât vasele celorlalte categorii funcționale, sunt mai îngrijit lucrate (acoperirea ambelor suprafețe cu angobă, decorarea lor).

În ambele castre aceste străchini au fost descoperite frecvent în zona barăcilor din *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 8, Cășeu - Tabel 24). În zonele cercetate mai intens numărul străchinilor este mai mare. Deși în castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați numărul străchinilor descoperite este mai mic, sugerând o utilizare mai redusă a acestor vase decât în castrul de la Cășeu.

Platourile descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 34, Cășeu - Fig. 97). La Bologa pot fi identificate două tipuri, iar la Cășeu trei tipuri. Primul tip, *Pl 1*, de la Bologa cuprinde platouri cu pereți convecși este bine reprezentat, ocupând primul loc. La Cășeu acest tip nu este reprezentat. La Bologa tipul *Pl 2*, cu pereți carenați, ocupă locul secund. La Cășeu îi corespunde *Pl 2*, care ocupă tot locul secund. Alături de acest tip au mai fost identificate numai la Cășeu două tipuri, *Pl 1*, cuprinzând platouri cu pereți concavi, fiind cel mai bine reprezentat, și *Pl 3* cuprinzând platouri cu pereții evazați, destul de slab reprezentat. Platourile descoperite în castrul de la Cășeu sunt mai variate decât cele de la Bologa.

Marea majoritate a platourilor sunt din pastă cu structura omogenă (Bologa 80%, Cășeu 78,6%), cele din pastă cu structura zgrunțuroasă fiind destul de rare (Cășeu 21,4%, Bologa 20%). Marea majoritate sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeu 85,7%, Bologa 80%), urmate la mare distanță de cele de culoare cenușie (Bologa 30%, Cășeu 7%) și maronie numai la Cășeu (7%). Marea majoritate au suprafețele acoperite cu angobă roșie, cărămizie, neagră (Bologa 80%, Cășeu 78,6%). La Bologa și la Cășeu unele platouri sunt decorate cu caneluri pe buză și pe corp și cu carene pe corp.

Platourile au fost descoperite preponderent în zona barăcilor din cele două castre, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire

(Bologa - Tabel 9, Cășeu - Tabel 25). În zonele cercetate mai bine numărul platourilor este mai mare. La Cășeu platourile au fost descoperite în mai multe locații de pe suprafața castrului pentru fiecare nivel, decât la Bologa. Deși la Bologa locuiau în castru mai mulți soldați numărul platourilor descoperite este mai mic, sugerând o utilizare mai redusă a acestor vase decât în castrul de la Cășeu.

Farfuriile descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în 3 tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 35, Cășeu - Fig. 98-99). Primul tip, *F 1*, cuprinde farfurii cu corpul evazat și este prezent în ambele caste, ocupând locul al treilea în clasamentul tipurilor. Astfel de farfurii sunt mai numeroase și mai variate în castrul de la Bologa. Al doilea tip, *F 2*, cuprinde farfurii cu corpul concav, este atestat în ambele caste și ocupă locul secund în clasamentul tipurilor. Astfel de farfurii sunt mai numeroase la Cășeu, dar mai variate la Bologa. Al treilea tip, *F 3*, cuprinde farfurii cu corpul carenat, este prezent în ambele caste, fiind tipul cel mai bine reprezentat. Farfuriile acestui tip sunt mai numeroase și mai variate la Cășeu.

Marea majoritate a farfuriilor sunt din pastă cu structura omogenă (Cășeu 93%, Bologa 78%), cele din pastă cu structura zgrunțuroasă fiind destul de rare (Bologa 22%, Cășeu 7%). Marea majoritate sunt din pastă de culoare cărămizie (Bologa 78%, Cășeu 74,4%), urmate la mare distanță de cele de culoare cenușie (Cășeu 18,6%, Bologa 10,8%), maronie (Bologa 8%, Cășeu 4,6%). Marea majoritate au suprafețele acoperite cu angobă roșie, cărămizie, maronie, neagră și cenușie (Cășeu 86%, Bologa 62%). La Bologa unele platouri sunt decorate cu caneluri pe buză și pe corp și cu creștături pe buză și pe partea interioară. La Cășeu repertoriul elementelor decorative este mai bogat, farfuriile fiind ornamentate cu caneluri pe buză și pe corp, cu carene pe buză și pe corp și cu 1-2 șiruri de incizii în interior și/ sau pe buză.

Farfuriile au fost descoperite în cele două caste în zona barăcilor, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, fiind repertoriate pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 10, Cășeu - Tabel 26). În zonele cercetate mai bine numărul farfuriilor este mai mare. Deși la Bologa erau cazați în castru mai mulți soldați numărul farfuriilor descoperite este mai mic, sugerând o utilizare mai redusă a acestor vase decât în castrul de la Cășeu.

Urciorașele - urceolus - descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 13, Cășeu - Fig. 53-56). Primul tip, *U 1*, cuprinde urciorașe cu gâtul arcuit și este prezent în ambele caste. Astfel de urciorașe sunt mai numeroase și mai variate în castrul de la Cășeu. Urciorașele înzestrate cu deversor - *U 2* la Bologa și *U 4* la Cășeu - sunt apariții rare în ambele caste, la Cășeu sunt mai variate. La Cășeu au mai fost identificate 2 tipuri de urciorașe (*U 2* și *U 3*), care nu apar în castrul de la Bologa.

Marea majoritate a urciorașele sunt din pastă cu structura omogenă (Bologa 92%, Cășeu 92%), cele din pastă cu structura zgrunțuroasă fiind destul de rare (Cășeu 8%, Bologa 8%). Marea majoritate sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeu 79%, Bologa 58,3%), urmate la mare distanță de cele de culoare cenușie (Bologa 33%, Cășeu 11%), maronie (Bologa 8,3%, Cășeu 6%) și neagră numai la Cășeu (3%). Urciorașe din ambele caste au suprafețele acoperite cu angobă roșie, neagră, iar celor de la Cășeu li se adaugă și cele acoperite cu angobă cărămizie, maronie și cenușie. Unele urciorașe de la Bologa sunt decorate cu caneluri pe partea exterioară a buzei. Unele urciorașe de la Cășeu sunt decorate cu caneluri pe partea exterioară a buzei și pe corp, și cu carene pe corp.

Urciorașele au fost descoperite în zona barăcilor din cele două caste, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 2, Cășeu - Tabel 18). În zonele cercetate mai bine numărul urciorașelor este mai mare. La Cășeu urciorașele au fost descoperite în mai multe locații de pe suprafața castrului pentru fiecare nivel, decât la Bologa. Deși la Bologa locuiau în castru mai mulți soldați numărul urciorașelor descoperite este mult mai mic, sugerând o utilizare mai redusă a acestor vase decât în castrul de la Cășeu.

Paharele descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Fig. 36, Cășeu - Fig. 100-103). Primul tip, *P 1*, cuprinde pahare cu diametrul maxim situat în jumătatea inferioară și este atestat în ambele caste. În castrul de la Cășeu paharele acestui tip sunt mai numeroase și mai variate. Al doilea tip, *P 2*, cuprinde pahare cu diametrul maxim situat în zona mediană și este atestat în ambele caste. Paharele acestui tip sunt mai numeroase și mai variate în castrul de la Cășeu. Al treilea tip, *P 3*, cuprinde pahare cu corp piriform și este atestat în ambele caste. Paharele acestui tip sunt mai numeroase și mai variate în castrul de la Cășeu. Al patrulea

tip, *P 4*, cuprinde pahare cu diametrul maxim situat aproape sub gât, cu corpul globular sau piriform și este atestat în ambele castre. Paharele acestui tip sunt mai numeroase în castrul de la Bologa și mai variate în castrul de la Cășeu. În castrul de la Bologa au mai fost identificate două tipuri, *P 5* - cu corpul carenat și *P 6* - cu corpul cilindric. Acestea nu au fost atestate la Cășeu. La Cășeu a mai fost identificat un tip, *P 5* - cu corpul evazat. Acest tip nu a fost atestat la Bologa.

Marea majoritate a paharelor sunt din pastă cu structura omogenă (Cășeu 79,4%, Bologa 74%), cele din pastă cu structura zgrunțuroasă fiind destul de rare (Bologa 26%, Cășeu 20,6%). Majoritatea sunt din pastă de culoare cărămizie (Cășeu 62%, Bologa 56,5%), urmate la mare distanță de cele de culoare cenușie (Bologa 22%, Cășeu 19%), maronie (Cășeu 12,6%, Bologa 6,5%). Majoritatea au suprafețele acoperite cu angobă cărămizie, roșie, maronie, neagră și cenușie. La Bologa unele pahare sunt decorate cu caneluri pe buză, pe gât și pe corp. La Cășeu repertoriul elementelor decorative este mai bogat, paharele fiind ornamentate cu caneluri pe buză și pe corp, cu carene pe gât și pe corp, un pahar este ornamentat cu un val incizat și triunghiuri incizate sub el, altul este decorat cu triunghiuri incizate pe corp, iar un altul cu numeroase alveole pe corp.

Paharele au fost descoperite în cele două castre în zona barăcilor, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, fiind repertoriate pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 11, Cășeu - Tabel 27). În zonele cercetate mai bine numărul paharelor descoperite este mai mare. Deși la Bologa erau cazați mai mulți soldați în castru numărul paharelor descoperite este mult mai mic, sugerând utilizarea lor mai redusă decât în castrul de la Cășeu.

Vasele utilizate pentru servirea alimentelor la masă sunt mai bine reprezentate la nivelul castrului de la Cășeu, întrunind 31,2% din totalul vaselor ceramice lucrate cu roata, studiate. La Bologa ele reprezintă numai 17,4%. În cazul ambelor castre cele mai numeroase sunt străchinile. La Cășeu ele sunt urmate la mare distanță de *urceolus*, pahare, farfurii și platouri. La Bologa sunt urmate de pahare, farfurii, *urceolus* și platouri. Clasamentul diferit poate avea mai multe cauze: stadii de cercetare diferite ale suprafețelor celor două castre, utilizarea unor astfel de vase ceramice din categorii de lux: ștampilate, vase *terra sigillata*, sau din alte materiale: sticlă, metal.

În ambele castre străchinile sunt foarte numeroase, reprezentând peste 65% dintre vasele pentru servirea alimentelor la masă. Cele de la Cășeu sunt mai variate decât cele de la Bologa. Platourile reprezintă forma cu cea mai slabă reprezentare la nivelul ambelor castre, dar cele de la Cășeu sunt mai variate. Farfuriile sunt și ele slab reprezentate la nivelul ambelor castre. La Cășeu urciorașele în care se aduceau diverse băuturi la masă sunt mult mai numeroase și mai variate. Paharele sunt la fel de slab reprezentate la nivelul ambelor castre, sunt mai numeroase la Cășeu, dar mai variate la Bologa.

Vasele pentru servirea alimentelor la masă sunt de foarte bună calitate. Marea majoritate sunt din pastă cu structura omogenă, predomină cele din pastă de culoare cărămizie, urmate de cele din pastă de culoare cenușie, cele din pastă de culoare neagră și maronie fiind foarte rare. Aproape toate au suprafețele acoperite cu angobă. Este categoria de vase cu cel mai bogat repertoriu de elemente decorative.

Numai platourile pot fi identificate cu vasele amintite în izvoare sub numele de *lanx* sau *discus*.

Sunt de dimensiuni mari vasele în care se aduceau la masă diverse alimente - platourile și străchinile. Sunt de dimensiuni mijlocii vasele din care se mânca - străchini și farfurii. Sunt de dimensiuni mici vase din care se bea - pahare.

Pentru ambele castre au fost repertoriate vase pentru servirea alimentelor în zona barăcilor, pentru toate nivelurile de locuire. Nivelul de reprezentare este diferit în funcție de nivel și de zona din castru, în funcție de dinamica locuirii și de aria cercetată. Descoperirea vaselor din zona barăcilor sunt un argument că se mânca în *contubernium*, dar nu se poate spune unde era așezată masa. Atunci când nu erau utilizate aceste vase erau așezate împreună cu vase cu alte destinații, într-un loc anume, dar lipsa indiciilor ne împiedică să-l identificăm.

Vasele utilizate pentru servirea alimentelor erau procurate de soldați de pe piața locală. În cazul acestei categorii se puteau exprima preferințele beneficiarilor pentru anumite calități estetice ale vaselor. Numărul mare și varietatea acestor vase indică o piață bine aprovizionată pentru a satisface gusturi diverse. Prețul unor astfel de vase trebuie să fi fost accesibil. Prezența vaselor de lux cu același mod de utilizare sunt un argument că unii soldații își puteau permite să cumpere și produse mai scumpe. Repertoriul străchinilor este influențat de formele vaselor *terra sigillata* (Bologa - S 4, S 6-12, S 16 -25; Cășeu - S 3, 7-14, S 16-18), repertoriul platourilor (Bologa - Pl 1-2, Cășeu - Pl 1-2) și farfuriilor

(Bologa - F 1-3, Cășeu 1-3) de asemenea, iar repertoriul paharelor (Bologa - P 5-6, Cășeu P 5) - de formele paharelor din sticlă. Alături de comerțul cu *Pannonia Inferior* (Filip 2008, p. 50) și comerțul cu provinciile vestice (Gudea 1997, p. 19, 27, 41, Isac 2001, p. 130) își exercită influența asupra repertoriului unor vase utilizate pentru servit, descoperite în cele două castre.

Deși în castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați, la Cășeu, vasele utilizate pentru servirea alimentelor la masă sunt mai numeroase. Tot la Cășeu vasele acestei categorii sunt mai variate, mai frecvent și mai bogat ornamentate. Utilizarea acelorași forme sunt un efect al practicării acelorași obiceiuri, obiceiuri romane, în ambele castre. Diferențele calitative și cantitative indică proveniența vaselor din cele 2 castre din ateliere diferite, dar și posibilități financiare și moduri de manifestare diferite, mai sobre la Bologa comparativ cu Cășeu.

Asemănările dintre vasele ceramice de uz casnic lucrate la roată din castrul de la Bologa și cele din castrul de la Cășeu se datorează caracterului lor roman provincial. După cucerire, odată cu primele garnizoane apar în provincie vase de origine romană - uneori cu elemente celtice, unele aduse de soldați, altele aduse de negustori (Gudea 1997, p. 57). Olarii veniți din *Pannonia Inferior* încep să producă în ateliere locale vase romane provinciale pentru nevoile armatei în primul rând. În funcție de factorii locali (nevoile și gusturile beneficiarilor, influența reciprocă între vasele lucrate cu roata și cele de tradiție Latène autohtone, priceperea olarilor) producția se diversifică. Pe piața locală se pot comercializa atât produse ale atelierului local, cât și produse aduse de negustori din alte ateliere.

Soldații din castrele de la Bologa și Cășeu se puteau aproviziona cu vase ceramice de uz casnic din atelierele de la Napoca și de la Porolissum. Există drumuri care leagă castrele de cele două centre ceramice (Gudea 1996, p. 105, Gudea-Limes, Abb. 5) și care facilitau comerțul cu vase. Comparând vasele studiate de noi cu cele publicate de la Napoca și de la Porolissum se poate observa prezența acelorași forme și a acelorași tipuri, dar la nivelul variantelor și subvariantelor (stabilite după criteriul caracteristicilor distinctive ale buzelor) există numeroase deosebiri. La Bologa și la Cășeu vasele ceramice de uz casnic sunt mult mai numeroase și mai bine conservate decât cele publicate de la Napoca și de la Porolissum, astfel că pentru majoritatea vaselor sunt greu de stabilit analogii. Vasele ceramice de uz casnic aduse din cele două ateliere sunt greu de deosebit, dar posibilitatea nu trebuie exclusă.

O altă posibilitate este existența unui atelier de olari în imediata apropiere a fiecărui castru (Bologa - Gudea 1997, p. 58), care îi aproviziona pe soldați. Cantitatea vaselor descoperite până acum și diferențele care există între vasele ceramice de uz casnic din cele două castre (Bologa - mai puține subvariante, dar mai multe vase, elementele de decor mai rare, Cășeu - numeroase subvariante, dar mai puține vase, elemente de decor mai numeroase și mai frecvent utilizate) pot justifica o astfel de ipoteză. Alte descoperiri care să susțină existența unor ateliere de olari în imediata apropiere a celor două castre, nu se cunosc din cercetările de până acum.

În cazul celor două castre, în privința vaselor lucrate cu roata, se poate observa un fond comun asigurat de produsele romane provinciale, care acoperă necesarul de vase pentru susținerea unui mod de viață roman. Elementele distinctive cuprind elemente aparținând vaselor romane provinciale: varietatea buzelor vaselor și frecvența diferită cu care apar în cele două cazuri, și elemente decorative preluate din repertoriul vaselor de tradiție Latène, dacice și apariția lor numai în castrul de la Cășeu.

Modul de viață roman este adus de soldații cazați în castrele de la Bologa și Cășeu și apoi promovat de ei. Dezvoltarea „industrii” vaselor ceramice susține acest mod de viață. Prezența vaselor romane provinciale în toate nivelurile de locuire din cele două castre este un indicator al continuării modului de viață roman (Tabel 38). Diferențele cantitative constatate între nivelurile de locuire, în cazul fiecărui castru, sunt determinate de intensitatea cercetării în zonele locuite, durata fiecărui nivel de locuire, numărul de soldați care locuiau în intervalul respectiv în castru, normele de igienă din perioada respectivă, calitatea vaselor și modul lor de utilizare. Cererea de vase din fiecare castru susține la rândul ei activitatea unui atelier local și existența unei piețe locale. Piața locală furnizează vase romane provinciale, și nu numai, și populației civile din jurul castrului. Produsele respectivului atelier pot ajunge și la utilizatori din așezarea civilă contribuind la răspândirea și menținerea modului de viață roman.

Vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène descoperite în castrele de la Bologa (Fig. 10) și Cășeu (Fig. 50) reprezintă aproximativ 9% din vasele de uz comun. Repertoriul lor cuprinde oale, străchini, capace și cești, foarte rar pahare.

Oalele lucrate cu mâna descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu 1-4 variante (a, b, c, d) și câteva subvariante (Bologa - Fig. 39-41, Cășeu - Fig. 103-108). Primul tip, *Om 1*, cuprinde oale cu diametrul maxim mai mic sau egal cu diametrul deschiderii, este prezent în ambele castre, este mai bine reprezentat la Cășeu, dar este mai variat la Bologa. Al doilea tip, *Om 2*, cuprinde oale cu diametrul maxim în zona mediană, aproape egal cu diametrul maxim, este prezent în ambele castre, este mai bine reprezentat în castrul de la Bologa. Al treilea tip, *Om 3*, cuprinde oale piriforme, este mai bine reprezentat și mai variat la Bologa. Al patrulea tip, *Om 4*, cuprinde oale globulare, este la fel de slab reprezentat și la fel de variat în ambele castre. Al cincilea tip, *Om 5*, cuprinde oale cu diametrul maxim spre jumătatea inferioară, este prezent în ambele castre, fiind mai bine reprezentat și mai variat la Cășeu. Al șaselea tip, *Om 6*, cuprind oale cu gât lung și este prezent numai la Cășeu. Oalele lucrate cu mâna din castru de la Cășeu sunt mai variate decât cele de la Bologa deși nu sunt la fel de numeroase.

Marea majoritate a acestor oale sunt de dimensiuni mijlocii (dg - 10 - 20 cm și h - 13 - 36 cm), câteva sunt de dimensiuni mari (dg - 21 - 30 cm și h - 30 - 50 cm) și foarte puține sunt de dimensiuni mici (dg sub 10 cm și h sub 15 cm). Marea majoritate sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Cășeu 80%, Bologa 53,6%), unele sunt din pastă cu structura omogenă (Bologa 41%, Cășeu 12%) și câteva sunt din pastă cu structura grosieră (Cășeu 7%, Bologa 5,4%). La Bologa vasele sunt din pastă de culoare maronie (71,5%), urmate de cele din pastă de culoare cărămizie (12,6%), neagră (9,3%) și cenușie (6,6%). La Cășeu acest clasament este puțin diferit, mai multe fiind tot cele din pastă de culoare maronie (42%), urmate însă de cele din pastă neagră (22%), cenușie (18%) și cărămizie (15%). Majoritatea au urme de afumare pe corp (Cășeu 86%, Bologa 79%). La Bologa sunt foarte puține oale decorate (*Om 2a/2-3*) și repertoriul ornamentelor cuprinde un buton observat pe gâtul unei oale, alveole observate pe buza unei oale, iar pe corpul alteia se distinge un decor alcătuit dintr-un șir de alveole sub gât, butoni și un val incizat. La Cășeu repertoriul ornamentelor este mai variat și mai multe oale sunt decorate: cu câte o canelură pe buză (2), cu alveole pe buză (1) și pe corp (1), cu 1-2 brâuri alveolare în zona diametrului maxim și deasupra (9), cu butoni plăți în zona diametrului maxim (1) și cu butoni alveolați pe gât (2).

Oalele lucrate cu mâna au fost descoperite în cele două castre în zona barăcilor, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, fiind repertoriate pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 13, Cășeu - Tabel 29). În zonele cercetate mai bine numărul lor este mai mare. Au fost repertoriate mai multe astfel de oale pentru nivelurile de locuire corespunzătoare secolului II (Bologa II și Cășeu I).

În castrul de la Bologa erau cazați mai mulți soldați, ceea ce se reflectă în numărul mai mare de oale lucrate cu mâna descoperit.

Deși sunt mai puține ca număr, la oalele lucrate cu mâna de la Cășeu se pot observa caracteristici ale vaselor de tradiție Latène într-o proporție mai mare: proporția mai mare de vase din pastă cu structura zgrunțuroasă și grosieră, ornamente specifice tradiției Latène mai numeroase și mai variate.

Străchinile lucrate cu mâna descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu puține variante și subvariante (Bologa - Fig. 42, Cășeu - Fig. 109). La Bologa au fost identificate mai multe tipuri de astfel de străchini decât la Cășeu. Primul tip, *Sm 1*, cuprinde străchini cu diametrul maxim profilat și gâtul îngust, imitând străchinile cu profil în forma literei „S” lucrate cu roata. Astfel de străchini au fost identificate și la Cășeu (*Sm 2*). La Bologa acest tip este mai bine reprezentat și mai variat. Al doilea tip, *Sm 2*, de la Bologa cuprinde străchini cu profil concav. Este reprezentat și la Cășeu (*Sm 1*). Și acest tip este mai bine reprezentat și mai variat la Bologa decât la Cășeu. Al treilea tip de la Bologa, *Sm 3*, cuprinde străchini cu pereții evazați și arcuiți. Acest tip nu a fost identificat la Cășeu. Al patrulea tip de la Bologa, *Sm 4*, cuprinde străchini cu pereții evazați și baza uneori profilată. Acest tip a fost identificat și la Cășeu (*Sm 3*). La Bologa acest tip este mai bine reprezentat și mai variat. Străchinile lucrate cu mâna imită străchini lucrate cu roata utilizate pentru gătit: *Sm 2*, *Sm 3* și *Sm 4* de la Bologa și *Sm 3* de la Cășeu imită tipuri de *paterae*, iar *Sm 1* de la Bologa și *Sm 2* de la Cășeu imită tipuri de străchini cu profil în forma literei „S”.

Multe străchini lucrate cu mâna sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Cășeu 75%, Bologa 51%), unele sunt din pastă cu structura omogenă (Bologa 59%, Cășeu 41%) și câteva sunt din pastă cu structura grosieră numai la Cășeu (12,5%). La Bologa vasele sunt din pastă de culoare maronie (53%), urmate de cele din pastă de culoare cărămizie (29%), cenușie (12%) și neagră (5,7%). La Cășeu

clasamentul este diferit, mai multe fiind cele din pastă de culoare neagră (50%), urmate însă de cele din pastă cenușie (25%), maronie (12,5%) și cărămizie (12,5%). Multe au urme de afumare pe corp (Bologa 59%, Cășeu 25%). Numai la Cășeu o astfel de străchină este decorată cu un val incizat pe buză.

În cele două caste străchinile lucrate cu mâna au fost descoperite în zona barăcilor, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, fiind repertoriate pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 13, Cășeu - Tabel 29). În zonele cercetate mai bine numărul lor este însă mai mare. Au fost repertoriate mai multe astfel de străchini pentru nivelurile de locuire corespunzătoare secolului II (Bologa II și Cășeu I). Numărul mai mare de străchini lucrate cu mâna descoperit în castrul de la Bologa reflectă numărul mai mare de soldați cazați în interior.

La fel ca în cazul oalelor, deși sunt mai puține, la străchinile lucrate cu mâna de la Cășeu caracteristicile vaselor de tradiție Latene sunt mai numeroase: proporția mai mare de vase din pastă cu structura zgrunțuroasă și grosieră, prezența ornamentelor specifice tradiției Latene.

Capacele lucrate cu mâna descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în 4 tipuri, cu câte 1-2 variante și subvariante (Bologa - Fig. 43, Cășeu - Fig. 110). Primul tip, *Cpm 1*, cuprinde capace cu pereți concavi. Al doilea tip, *Cpm 2*, cuprinde capace cu pereți oblici. Al treilea tip, *Cpm 3*, cuprinde capace cu pereți convecși. Al patrulea tip, *Cpm 4*, cuprinde capace înalte, cu pereți emisferici. Cele 4 tipuri sunt atestate în ambele caste. La Bologa fiecare dintre cele 4 tipuri este mai bine reprezentat și mai variat decât tipul omolog de la Cășeu.

Multe dintre capacele lucrate cu mâna sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Cășeu 50%, Bologa 29%), unele sunt din pastă cu structura omogenă (Bologa 66%, Cășeu 37,5%) și câteva sunt din pastă cu structura grosieră (Cășeu 12,5%, Bologa 4,4%). La Bologa capacele sunt din pastă de culoare maronie (54%), urmate de cele din pastă de culoare cărămizie (37,5%) și cenușie (4%). La Cășeu clasamentul este diferit, mai multe fiind cele din pastă de culoare neagră (50%), urmate însă de cele din pastă maronie (38%) și cenușie (12,5%). Multe au urme de afumare pe corp (Bologa 66%, Cășeu 12,5%).

În cele două caste capacele lucrate cu mâna au fost descoperite în zona barăcilor, în *retentura dextra* și *sinistra*, *praetentura dextra* și *sinistra*, și în *latera praetorii*, fiind repertoriate pentru toate nivelurile de locuire (Bologa - Tabel 15, Cășeu - Tabel 31). Au fost repertoriate mai multe astfel de capace pentru nivelurile de locuire corespunzătoare secolului II (Bologa II și Cășeu I).

Alături de numărul mai mare al oalelor și străchinilor, numărul mai mare de capace lucrate cu mâna descoperit în castrul de la Bologa reflectă numărul mai mare de soldați cazați în interior.

Ceștile lucrate cu mâna descoperite în castele de la Bologa și Cășeu pot fi grupate în mai multe tipuri, cu variante și subvariante (Bologa - Gudea 1969, p. 503- nr 12 Fig. 3/16, p. 504 - nr. 18 Fig. 3/15, 33 Fig. 1, Cășeu - Fig. 111). Primul tip, *C 1*, de la Cășeu cuprinde cești tronconice fără toartă, este prezent în ambele caste (Bologa - Gudea 1969, p. 504 - nr. 18 Fig. 3/15, 33 Fig. 1), dar este mult mai bine reprezentat în castrul de la Cășeu. Al doilea tip, *C 2*, cuprinde cești cu pereți arcuți, fără toartă și este prezent numai la Cășeu. Al treilea tip, *C 3*, cuprinde cești tronconice cu o toartă și este prezent numai la Cășeu. Al patrulea tip, *C 4*, cuprinde cești tronconice decorate cu alveole în jurul bazei și este reprezentat în ambele caste (Cășeu - *C 4* și Bologa - Gudea 1969, p. 503- nr 12, Fig. 3/16) Ceștile descoperite în castrul de la Cășeu sunt mai variate și mai numeroase decât cele descoperite în castrul de la Bologa.

Marea majoritate sunt din pastă cu structura zgrunțuroasă (Bologa 100%, Cășeu 86%) și doar câteva din pastă cu structura omogenă doar la Cășeu (14%). Ceștile descoperite la Bologa sunt din pastă de culoare maronie, iar cele descoperite la Cășeu, din pastă de culoare neagră (72%) și cărămizie (28%). Unele sunt ornamentate cu alveole în jurul bazei (Cășeu - *C 4* și Bologa - Gudea 1969, p. 503- nr 12, Fig. 3/16).

Ceștile de la Bologa au fost descoperite în spațiul porții *decumana* și pot fi încadrabile nivelului III de locuire. Ceștile de la Cășeu au fost descoperite în zona barăcilor din *retentura* și *praetentura* și în *latus praetorii dextrum* - *horreum 1* și *praetorium*. Pot fi încadrabile ambelor niveluri de locuire: nivelul I - *C 1* și *C 2*, nivelul II - *C 1*, *C 3* și *C 4*. Pentru ambele caste au fost repertoriate mai multe cești lucrate cu mâna pentru nivelurile de locuire corespunzătoare secolului III (Bologa III - 100% și Cășeu II - 72%).

Vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène sunt mai bine reprezentate la nivelul castrului de la Bologa. Forma cea mai bine reprezentată este oala, la Cășeu fiind în proporție de 85%, iar la Bologa de 77,5%. Străchinile lucrate cu mâna sunt foarte rare la nivelul celor două castre, la Bologa fiind mai numeroase (8% față de 5% la Cășeu). Capacele sunt foarte rare comparativ cu oalele pe care le puteau acoperi, la Bologa fiind puțin mai numeroase (11%) decât la Cășeu (5%). Ceștile sunt foarte rare în ambele castre, la Cășeu fiind mai multe decât la Bologa (Gudea 1969, p. 503- nr 12 Fig. 3/16, p. 504 - nr. 18 Fig. 3/15, 33 Fig. 1) (4,4% față de 1,4%).

Vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu se încadrează cronologic perioadei romane. La Bologa nu s-au găsit dovezi ale unei locuiri dacice anterioare (Gudea 1997, p. 49). Vasele respective au fost descoperite în contexte aparținând perioadei de funcționare a castrului roman, alături de vase romane provinciale. La Cășeu, anterior construirii castrului, este atestată o așezare a purtătorilor culturii Suci de Sus, datată în bronzul dezvoltat (Isac 2003, p. 18). Nu există însă urme ale unei locuiri dacice anterioare. Și în acest castru vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène au fost descoperite împreună cu vasele romane provinciale, pe toată perioada de funcționare a castrului.

La fel ca în cazul altor castre (Gudea-Moțu 1988, p. 235), aceste vase prezintă unele caracteristici specifice tradiției Latène, dar și elemente preluate de la ceramica lucrată cu roata de origine romană. Primele două tipuri de oale continuă tradiția „oalelor borcan” dinaintea cuceririi continuând să fie ornamentate cu brâuri alveolare, alveole și butoni. La Cășeu repertoriul elementelor de decor este mai bogat. Celelalte 2-3 tipuri sunt influențate de contactul cu vasele de origine romană, devenind mai zvelte și nu sunt ornamentate. Străchinile scunde cu baza plată lucrate cu mâna imită tipuri de *patera* lucrate cu roata. La Bologa se observă imitarea mai multor tipuri de *patera* decât la Cășeu. În ambele castre sunt prezente imitații ale unor străchini cu profil în formă de „S”. Numai la Cășeu o străchină imitând o *patera* este ornamentată cu un val incizat pe buză.

Se lucrează cu mâna aproape numai vase pentru gătit, de strictă necesitate: oale, capace, străchini care imită forme utilizate pentru gătit, *patera* și probabil *caccabus*. Imitarea formelor de *patera* și *caccabus* specifice obiceiurilor gastronomice romane poate sugera că beneficiarii lor duceau un mod de viață roman.

Ceștile lucrate cu mâna continuă tradiția Latène, majoritatea sunt fără toartă, doar la Cășeu a fost descoperită o ceașcă cu toartă. Sunt prezente și ceștile fără toartă ornamentate cu alveole în jurul bazei, cu câte un exemplar în fiecare castru.

Prezența acestor vase de tradiție Latène în castre a fost considerată un argument al prezenței soldaților recrutați din rândul populației dacice (Gudea-Moțu 1988, p. 235, Gudea 1997, p. 29-30). Astfel de vase descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu, influențate de contactul cu vasele ceramice lucrate cu roata, sunt singurul argument al prezenței lor. Nu au fost descoperite alte elemente de cultură materială (obiecte specifice), cum avem în cazul soldaților de origine celtică.

Se constată prezența aceluiași forme de vase lucrate cu mâna în ambele castre, dar caracteristicile lor diferă uneori din cauza gradului diferit de influență a vaselor ceramice provinciale romane și a preferințelor beneficiarilor. La vasele lucrate cu mâna de la Cășeu (oale, străchini) se observă un repertoriu ornamental mult mai bogat și mai multe vase ornamentate, proporția vaselor (oale, străchini, capace) din pastă zgrunțuroasă și grosieră este mai mare. La Bologa influența vaselor ceramice lucrate cu roata pare mai mare, vasele fiind rar ornamentate, iar pasta de o calitate mai bună. Pentru toate formele dintr-un castru, pentru caracteristicile pastei și culorile ei clasamentele stabilite sunt asemănătoare, dar ordinea acestor clasamente diferă între cele două castre. Această situație poate fi efectul provenienței vaselor lucrate cu mâna din ateliere diferite, la fel ca în cazul vaselor ceramice lucrate cu roata. În atelierul care aprovizionează castrul de la Cășeu se produc vase lucrate cu mâna la care elementele tradiției Latène sunt mai numeroase, în timp ce în atelierul care aprovizionează castrul de la Bologa se produc vase lucrate cu mâna mai puternic influențate de vasele lucrate cu roata. Se pot observa și influențele suferite de ceramica lucrată cu roata. Elemente decorative din repertoriul vaselor de tradiție Latène apar pe vase lucrate cu roata: brâuri alveolare decorează corpul unor urcioare (Cășeu), valuri incizate decorează corpul unor chiupuri și oale cu 2-3 torți (Cășeu și Bologa). Aceste elemente sunt mai numeroase la Cășeu și mai puține la Bologa. Este posibil ca vasele lucrate cu mâna să fi fost produse în același atelier cu vasele lucrate cu roata și aici să se fi influențat reciproc. Din aceste ateliere vasele

lucrate cu mâna ajung pe piața locală de unde se aprovizionau soldații fiecărui castru, iar în funcție de preferințele acestora ajung în castru.

Vasele lucrate cu mâna au fost repertoriate pentru toate nivelurile de locuire, în zonele cercetate din cele două castre. Oalele, capacele și străchinile lucrate cu mâna sunt mai numeroase în castrul de la Bologa, unde erau cazați mai mulți soldați decât în castrul de la Cășeu. Acestea sunt vase de strictă necesitate și reflectă dinamica și intensitatea locuirii pentru fiecare castru în parte. În cazul ceștilor lucrate cu mâna situația constatată e alta, la Cășeu fiind mai numeroase decât la Bologa. O explicație ar fi influența mai mare a elementelor tradiției Latene pe limesul nordic.

Oalele, capacele și străchinile lucrate cu mâna au fost repertoriate pentru toate nivelurile de locuire din cele două castre, dar majoritatea pot fi încadrate nivelurilor corespunzătoare secolului II (Bologa - nivelele I și II, Cășeu - nivelul I). Ceștile lucrate cu mâna au fost repertoriate pentru nivelurile corespunzătoare secolului III (Bologa - nivelul III, Cășeu - nivelul II) și mai puțin pentru nivelurile corespunzătoare secolului II (numai Cășeu - nivelul I) (Tabel 39).

Cei care utilizau astfel de vase erau probabil soldații recrutați din rândul populației dacice (Gudea, Moțu 1988, p. 235, Gudea 1997, p. 29-30), care încep să ducă un mod de viață roman. Dar nu este exclus ca unele dintre aceste vase să fi fost achiziționate de soldați de altă etnie, din motive pecuniare (Țentea 1999). Argumente în favoarea unor utilizatori de origine dacică sunt prezența ceștilor în ambele castre și frecvența apariției oalelor lucrate cu mâna bogat ornamentate cu brăuri alveolare și alveole în castrul de la Cășeu. Un argument în favoarea achiziționării unor astfel de vase de către soldați de altă etnie din motive pecuniare este imitarea formelor din repertoriul vaselor ceramice provinciale lucrate cu roata, *patinae* și străchini cu profil în formă de „S”. În acest caz ar putea fi vorba de soldați de origine celtică, romanizați, cu resurse financiare mai reduse. Fiind puține vase lucrate cu mâna de tradiție Latene putem bănui că totuși cererea era redusă, dar nu putem preciza care este relația cu numărul soldaților recrutați din rândul populației dacice. Vasele lucrate cu mâna au fost descoperite în toate nivelurile de locuire alături de vase provinciale romane (Tabel 39). Cererea de astfel de vase a existat pe tot parcursul staționării trupelor în castrele de la Cășeu și Bologa. Variațiile cantitative dintre nivelurile de locuire sunt greu de interpretat în sensul intensificării sau al diminuării cererii de astfel de vase. Durata nivelurilor este diferită, iar numărul celor care utilizau aceste vase putea varia în timp.

Nu se poate spune nimic despre localizarea așezării de unde provin acești soldați recrutați din rândul populației dacice, nici în cazul castrului de la Bologa (Gudea 1997, p. 49), nici în cazul castrului de la Cășeu.

* * *

Vasele ceramice de uz casnic descoperite în castrele de la Bologa și Cășeu reflectă modul de viață roman al soldaților din cele două garnizoane. Acest mod de viață a fost susținut în timp de o producție de vase ceramice, al cărei caracter industrial poate fi dedus din cantitatea și uniformitatea produselor.

Aceleași forme ajung în castrele de pe limesul de nord și de nord - vest aduse de olarii și negustorii care aprovizionau mai ales armata, la fel ca în alte provincii (Brukner 1981, 186, Gudea 1978, p. 139). Analogiile cu *Pannonia Inferior* argumentează o intensă aprovizionare a *Daciei Porolissensis* cu vase și sosirea unor olari din această provincie (Filip 2008, p. 50).

Diferențele observate la vasele de uz casnic din cele două castre pot fi un efect al producerii lor în ateliere cu repertorii diferite și al achiziționării lor de către beneficiari cu gusturi și posibilități diferite. Din comparația cu vasele publicate la Napoca și la Porolissum, unde sunt atestate ateliere, se poate observa că formele și tipurile vaselor ceramice romane provinciale sunt aceleași, dar se constată diferențe la nivelul variantelor și subvariantelor, diferențe care pot argumenta proveniența vaselor din cele două castre din alte ateliere. Diferențele existente între vasele descoperite în castrul de la Bologa și cele descoperite în castrul de la Cășeu pot argumenta existența câte unui atelier în apropierea fiecărui castru, în condițiile în care nu se cunosc alte indicii.

Vasele ceramice de uz casnic de la Cășeu se caracterizează printr-o varietate mai mare, o conservare mai bună, o ornamentare mai frecventă a tuturor categoriilor funcționale și o cantitate mai mare a vaselor utilizate pentru provizii și a celor utilizate pentru servit, deși trupa are un efectiv mai mic

decât cea de la Bologa. Se pare că soldații de la Cășeu dispuneau de resurse pentru o mai bună aprovizionare cu vase și alimente.

Prezența vaselor de origine romană, a celor influențate de tradiția Latène celtică și a celor lucrate cu mâna de tradiție Latène autohtonă sunt un argument că producția atelierelor care aprovizionează armata se adaptează gusturilor beneficiarilor. Producerea vaselor de origini diferite în același atelier are ca efect influențarea reciprocă. Vasele lucrate cu roata sunt ornamentate cu brăuri alveolare (urcioare), alveole (urcioare, străchini, pahare) și valuri incizate (chiupuri, oale, străchini și pahare) sub influența vaselor lucrate cu mâna de tradiție Latène, mai ales în cazul vaselor de la Cășeu. Vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène sub influența vaselor lucrate cu roata, sunt lucrate dintr-o pastă mai bună, sunt mai rar ornamentate, mai ales în cazul vaselor de la Bologa. Repertoriul vaselor lucrate cu mâna se îmbogățește prin imitarea formelor romane de *patera* și a străchinilor cu profil în forma literei „S”. La Cășeu se observă mai multe vase lucrate cu roata influențate de vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène, în timp ce la Bologa se observă mai multe vase lucrate cu mâna de tradiție Latène influențate de vasele lucrate cu roata.

Aducerea și susținerea unui mod de viață roman în cele două castre au fost posibile datorită dezvoltării relațiilor comerciale dintre provincia *Pannonia Inferior* și provincia *Dacia/ Dacia Porolissensis* pe de-o parte și datorită dezvoltării relațiilor comerciale locale pe de alta. Relațiile comerciale dintre provinciile vestice și *Pannonia Inferior* pe de-o parte și *Dacia Porolissensis* pe de altă parte, au adus și forme de vase romane pentru a susține un mod de viață roman promovat de soldații aduși în cele două garnizoane. Relațiile comerciale locale s-au dezvoltat pe baza cererii de vase ceramice existente în castre și a producției de vase a atelierelor create pentru aprovizionarea armatei, dar și a populației civile. În apropierea fiecărui castru exista probabil un atelier, a cărui producție se individualizează sub influența unor factori locali (influența reciprocă între vasele de tradiție Latène lucrate cu mâna și cele provinciale romane lucrate cu roata, cererea de pe piață). Cele două piețe de unde se aprovizionau soldații cazați în cele două castre, comercializează aceleași forme de vase de uz casnic. Diferențele care au apărut sunt un efect al adaptării producției de vase la gusturile și nevoile beneficiarilor.

Calitatea bună a pastei, uniformitatea formelor și cantitatea vaselor ceramice de uz casnic lucrate cu roata, descoperite în cele două castre, sunt caracteristici ale unei producții industriale (Massari 1979, p. 41) și constituie doar o parte a industriei ceramice provinciale (Gudea 1997, p. 58-59). Vasele lucrate cu mâna de tradiție Latène sunt produse în cantități mici, pasta în general este de o calitate inferioară, producția lor păstrându-și caracterul artizanal (Massari 1979, p. 41).

Utilizarea vaselor de uz casnic de origine romană și a celor influențate de ele, în cele două castre poate fi constatată pe tot parcursul staționării soldaților, fiind un argument că producția atelierelor a continuat să alimenteze piața cu vase necesare pentru un mod de viață roman. De pe aceeași piață vasele romane provinciale ajung și în mediul civil din așezările de lângă castru, susținând un mod de viață roman.

Alături de rolul armatei în promovarea modului de viață roman, un rol important revine atelierelor de olari care produc vase romane provinciale pentru susținerea lui și negustorilor care răspândesc aceste vase în teritoriu, făcând legătura între producători și beneficiari. Repertoriul vaselor romane provinciale din *Dacia Porolissensis* se îmbogățește prin activitatea acestor ateliere, unde se influențează reciproc vasele de origine romană lucrate cu roata și vasele de tradiție Latène lucrate cu mâna.

Prin studiul vaselor ceramice de uz casnic din castrele de la Bologa și Cășeu se poate observa o producție industrială de vase ceramice provinciale asigurată de ateliere care funcționau în apropierea castrelor, o piață locală de desfacere care era aprovizionată de negustori cu produse diverse, alimente și vase, mai ales pentru mediul militar, beneficiarii din cele două castre care duc un mod de viață roman, indiferent de originea etnică. Prin aducerea acestor factori noua provincie este racordată imediat după cucerire la sistemul economic roman, cu scopul imperativ de a aproviziona armata de pe noul limes. Apartenența *Daciei Porolissensis* la sistemul economic roman și modul de viață roman al soldaților din castre pot fi constatate pe toată perioada existenței provinciei.

Cantitatea vaselor ceramice de Uz casnic descoperite în castrele de la Bologa și Cășeiu

Tabel 33

<i>Bologa</i> 2117 91%	<i>Forme de vase ceramice lucrate cu roata</i>	<i>Cășeiu</i> 1699 91,4%
68 3,2%	<i>CH</i>	61 3,6%
12 0,6%	<i>U</i>	64 3,8%
259 12,2%	<i>U</i>	201 11,8%
6 0,3%	<i>Ot</i>	45 2,6%
910 43%	<i>O*</i>	597 35%
46 2%	<i>Mo</i>	44 2,6%
5 0,2%	<i>St</i>	7 0,4%
457 21,5%	<i>S*</i>	503 29,6%
10 0,4%	<i>PI</i>	14 0,8%
37 1,7%	<i>F</i>	44 2,6%
46 2%	<i>P</i>	63 3,7%
198 9,4%	<i>Cp</i>	54 3,2%
<i>Bologa</i> 206 9%	<i>Forme de vase ceramice lucrate cu roata</i>	<i>Cășeiu</i> 159 8,6%
151 73%	<i>Om</i>	135 85%
17 8,3%	<i>Sm</i>	8 5%
-	<i>C</i>	7 4,4%
24 11,7%	<i>Cpm</i>	8 5%

Distribuția vaselor ceramice lucrate cu roata

Tabel 38

<i>Bologa</i>	<i>CH</i>	<i>U</i>	<i>Ot</i>	<i>O</i>	<i>Mo</i>	<i>St</i>	<i>S</i>	<i>Cp</i>	<i>PI</i>	<i>F</i>	<i>U</i>	<i>P</i>
<i>I (106-125)</i> 19 ani/ 1000 soldați	9 17,3%	29 13%	1 16,6%	98 10,8%	6 12,8%	1 20%	58 12,7%	26 13%	1 10%	6 16%	2 17%	7 15,2%
<i>II (125-213)</i> 88 ani/ 1500 soldați	23 44,2%	80 31%	3 50%	329 36%	9 19,2%	2 40%	154 33,8%	72 36%	3 30%	7 18,9%	4 33%	14 30,5%
<i>III (213-275)</i> 62 ani/ 1500 soldați	20 38,5%	75 29%	1 16,6%	249 27,4%	11 25,5%	1 20%	96 21%	52 26%	2 20%	12 32,4%	3 25%	13 28%
<i>neîncadrabile</i>	17 23,5%	75 29%	1 16,6%	234 25,7%	20 42,5%	1 20%	148 32,5%	49 24,7%	4 40%	12 32,4%	3 25%	12 26%
<i>Vase lucrate cu roata</i> <i>2117</i>	<i>68</i> <i>3,2%</i>	<i>259</i> <i>12,2%</i>	<i>6</i> <i>0,3%</i>	<i>910</i> <i>43%</i>	<i>46</i> <i>2%</i>	<i>5</i> <i>0,2%</i>	<i>457</i> <i>21,5%</i>	<i>198</i> <i>9,4%</i>	<i>10</i> <i>0,4%</i>	<i>37</i> <i>1,7%</i>	<i>12</i> <i>0,6%</i>	<i>46</i> <i>2%</i>

<i>Cășeiu</i>	<i>CH</i>	<i>U</i>	<i>Ot</i>	<i>O</i>	<i>Mo</i>	<i>St</i>	<i>S</i>	<i>Cp</i>	<i>PI</i>	<i>F</i>	<i>U</i>	<i>P</i>
<i>I (106-213)</i> 107 ani/ 1000 soldați	7 11,5%	57 28%	22 49%	192 32,3%	9 20,5%	1 14%	163 32,4%	17 31,5%	3 21,4%	13 30,2%	29 45%	23 35,6%
<i>I (213-275)</i> 62 ani/ 1000 soldați	53 86,9%	140 70%	20 44,3%	382 64%	30 68%	5 82%	309 61,4%	35 63%	11 78,6%	26 60,5%	32 50%	37 58,7%
<i>neîncadrabile</i>	1 1,6%	3 2%	3 6,7%	22 3,7%	5 11,4%	1 14%	31 6,2%	3 5,5%	-	4 9,3%	3 5%	3 5,7%
<i>Vase lucrate cu roata</i> <i>1669</i>	<i>61</i> <i>3,6%</i>	<i>201</i> <i>11,8%</i>	<i>45</i> <i>2,6%</i>	<i>597</i> <i>35%</i>	<i>44</i> <i>2,6%</i>	<i>7</i> <i>0,4%</i>	<i>503</i> <i>29,6%</i>	<i>54</i> <i>3,2%</i>	<i>14</i> <i>0,8%</i>	<i>44</i> <i>2,5%</i>	<i>64</i> <i>3,8%</i>	<i>63</i> <i>3,7%</i>

Distribuția vaselor ceramice lucrate cu mâna

Tabel 39

<i>Bologa</i>	<i>Om</i>	<i>Sm</i>	<i>Cpm</i>	<i>C</i>
<i>I (106-125)</i> 19 ani/ 1000 soldați	11 7,3%	2 11,8%	4 16,6%	
<i>II (125-213)</i> 88 ani/ 1500 soldați	58 38,4%	6 35%	6 25%	
<i>III (213-275)</i> 62 ani/ 1500 soldați	50 33%	3 17,6%	8 33,3%	3 100%
neîncadrabile	33 21,7%	6 35%	6 25%	
<i>Vase Latene 196</i>	<i>152 77,5%</i>	<i>17 8,7%</i>	<i>24 12,2%</i>	<i>3 1,5%</i>

<i>Cășeiu</i>	<i>Om</i>	<i>Sm</i>	<i>Cpm</i>	<i>C</i>
<i>I (106-213)</i> 107 ani/ 1000 soldați	74 54,4%	4 50%	5	2 28%
<i>I (213-275)</i> 62 ani/ 1000 soldați	50 36,7%	3 37,5%	3	5 72%
neîncadrabile	12 %	1 12,5%	-	-
<i>Vase Latene 159</i>	<i>136 85,5%</i>	<i>8 5%</i>	<i>8 5%</i>	<i>7 4,4%</i>

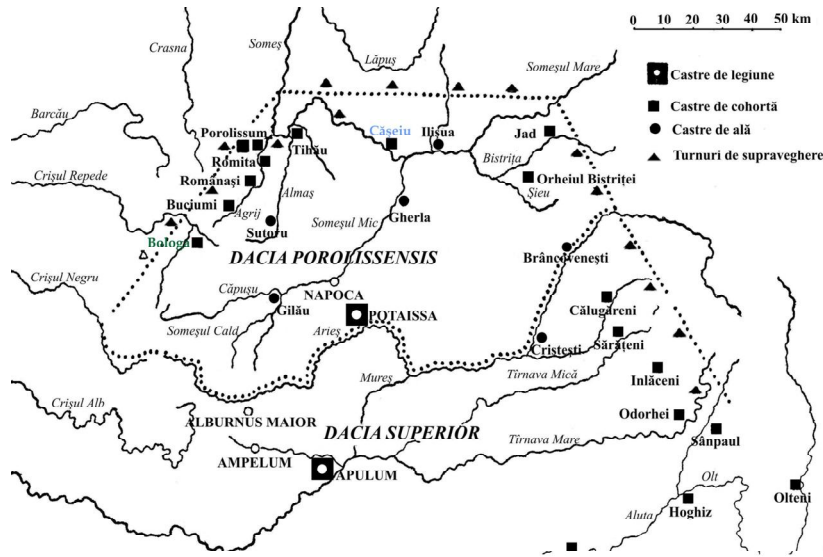

Fig. 1 - Harta provinciei Dacia Porolissensis (după N. Gudea)

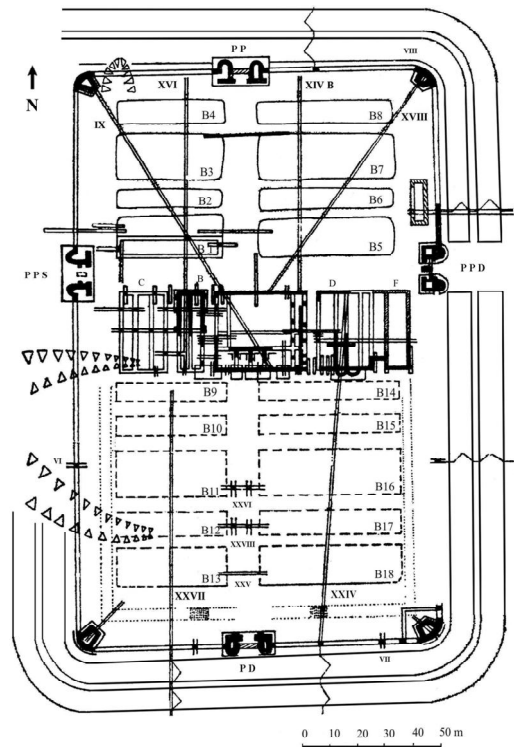

Fig. 2 - Planul castrului de la Bologa cu săpăturile efectuate între 1967 și 1976 (după N. Gudea)

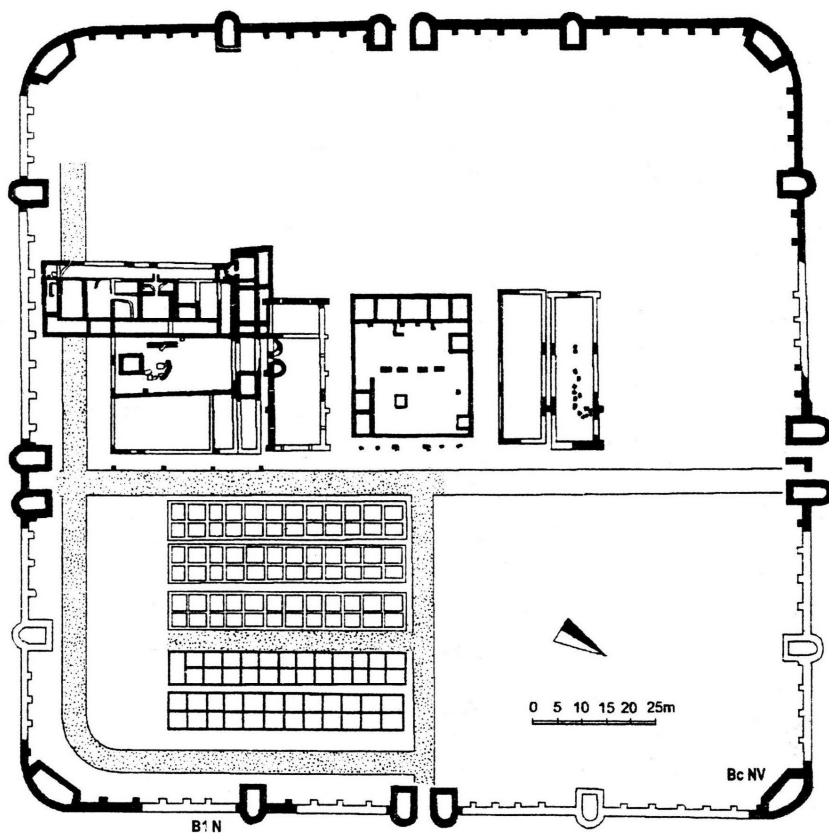

Fig. 44 - Planul castrului de la Cășeiu (după D. Isac 2003)

Cuvinte - cheie

Bologa
Cășeiu

caccabus

capace

cești

chiupuri

dolia

farfurii

mortaria

oale

oale cu 2-3 torți

pahare

patina

platouri

strecurători

străchini

urceolus

urceus

urcioare

vase ceramice lucrate cu mâna

vase ceramice lucrate cu roata

vase utilizate pentru gătit și operațiuni auxiliare

vase utilizate pentru servirea alimentelor la masă

vase utilizate pentru transportul și păstrarea alimentelor

Ceramica din castrele romane de la Bologa și Cășeiu.
Considerații asupra vaselor de uz casnic
(sinteză)

Prin studiul vaselor ceramice de uz casnic din castrele romane de la Bologa și Cășeiu se poate observa o producție industrială de vase ceramice provinciale asigurată de ateliere care funcționau în apropierea castrelor, o piață locală de desfacere care era aprovizionată de negustori cu produse diverse, alimente și vase, mai ales pentru mediul militar, beneficiarii din cele două castre care duc un mod de viață roman, indiferent de originea etnică. *Dacia Porolissensis* este racordată imediat după cucerire la sistemul economic roman, cu scopul imperativ de a aproviziona armata de pe noul limes. Apartenența provinciei la sistemul economic roman și modul de viață roman al soldaților din castre pot fi constatate pe toată perioada existenței provinciei.